
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijke Zuid-Limburg

---

De Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij met liquidatie bedreigd, 1892

*H.L.C.H. SAROLEA,
Directeur der Spoorweg Mij.*

Op 27 september 1890 vond in het raadhuis te Maastricht een vergadering plaats, waarbij besloten werd een vennootschap op te richten met de naam „Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij”. Koninklijke goedkeuring van de statuten kreeg deze maatschappij op 13 april 1891. Volgens de statuten (art. 2) was het doel van de maatschappij de aanleg en exploitatie van spoorwegen of locaalspoorwegen van Sittard langs Heerlen naar Herzogenrath en van Sittard langs Echt en Weert naar Eindhoven¹.

De Zuider-Spoorwegmaatschappij vond de aanleg van de spoorlijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard belangrijk in verband met steenkoolexploitatie op grote schaal. Immers voor een goede bedrijfsvoering waren goede toe- en afvoerwegen nodig, zowel voor het materieel en de produkten als ook voor het personeel. Voor de exploitatie van de lijn zelf had zij niet zoveel interesse. Daartoe sloot zij een overeenkomst met de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen. Het conceptcontract over de exploitatie werd in 1891 door beide partijen goedgekeurd en per brief van 22 juni 1891 onderworpen aan de voorlopige goedkeuring van de minister.

Daarmee begonnen de problemen. De jaarverslagen zelf laten daar niet veel van merken. In het verslag over 1892 staat (blz. 8) alleen maar te lezen dat de tegenwoordige regering zich niet met het contract kan verenigen en dat zij een nieuw ontwerp-contract zal aanbieden². In het verslag 1893 (blz. 81) is sprake van een nieuwe

gewijzigde overeenkomst, waarin ook de Staat der Nederlanden als partij optreedt. Deze overeenkomst kon wel de goedkeuring van alle partijen wegdragen. Het wetsontwerp, waarin een en ander geregeld was, werd op 28 april 1893 door de Tweede Kamer aangenomen. Vervolgens had men alleen de goedkeuring van de Eerste Kamer nog nodig en daarmee was de zaak af.

Wat echter niet uit de jaarverslagen blijkt, is dat het voortbestaan van de Maatschappij aan een zijden draad gehangen heeft en dat de regering liefst aanstuurde op een totale liquidatie. Voor nadere informatie daarover is het archief van de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij zelf enorm belangrijk³.

Ir. J.L. CLUYSENAER
Directeur-Generaal der Staatsspoorwegen

Het begint met een brief van de directeur-generaal van de Staatsspoorwegen, J.L. Cluysenaer, aan Sarolea van 12 januari 1892. Cluysenaer moet tot zijn leedwezen mededelen dat de regering bezwaar maakt tegen de overeenkomst die de Zuider-Spoorwegmaatschappij met de Staatsspoorwegen wenst te sluiten. De betrokken ministers - die van Waterstaat, Handel en Nijverheid met die van Financiën - wensden de concessie voor de spoorlijn rechtstreeks aan de Staatsspoorwegen te verlenen. De gevolgen van deze wens zijn voor Sarolea en de zijnen enorm en Cluysenaer beseft dat ook heel goed. Voor alle duidelijkheid laat hij dat in die brief ook merken: „*De wensch der Regering is dus dat Uwe Maatschappij worde ontbonden*”. Cluysenaer beseft echter ook heel goed dat

de regering weliswaar kan wensden dat de Zuider-Spoorwegmaatschappij opgeheven wordt, maar dat daarmee de ontbinding nog geen realiteit is. Immers de provincie Limburg en de verschillende gemeenten (met Heerlen voorop) hadden subsidie verleend aan de maatschappij van Sarolea. Zowel provincie als gemeenten zouden bereid gevonden moeten worden dit subsidie nu toe te kennen aan de Staatsspoorwegen. Cluysenaer heeft dan ook de eer Sarolea „*uit te nodigen mij ten spoedigste te doen kennen de meening van Uwe Maatschappij, van de Provincie en van de verschillende subsidiërende gemeenten over deze aangelegenheid*”. Tevens wijst hij hem erop dat het tot stand komen van de spoorweg in gevaar wordt gebracht, wanneer niet tegemoet gekomen wordt aan de wens van de regering.

Het antwoord van de Zuider-Spoorwegmaatschappij op het verzoek is voorspelbaar: men is zeker niet bereid vrijwillig afstand te doen van de concessie. Daarnaast zit Cluysenaer met het probleem van de financiering van de aanleg. Het lukt hem nooit - zo schrijft hij de betrokken ministers op 23 januari 1892 - de subsidies van provincie en gemeenten te verkrijgen. Overigens begrijpt hij niet goed waarom de oude constructie - aanleg door de Zuider-Spoorwegmaatschappij en exploitatie door de Staatsspoorwegen - geen doorgang kon vinden. De voorwaarden, die hij bedongen had, waren immers erg voordelig voor de staat.

De Minister van Waterstaat bleef echter op zijn standpunt staan. Immers de verleende concessie was eigenlijk niets anders dan een concessie voor de aanleg en deze aanleg zou feitelijk op kosten van de Staatsspoorwegen geschieden. Tevens was bepaald dat overname binnen enige jaren door de Staatsspoorwegen mogelijk zou zijn. Waarom dan zo moeilijk doen en een aparte maatschappij oprichten, was de vraag van de minister.

De Raad van Commissarissen van de Zuider-Spoorwegmaatschappij beraadslaagt op 9 februari 1892 over de brief van Cluysenaer. Uiteindelijk besluit men accoord te gaan met het verzoek van de regering en de maatschappij te ontbinden, onder de volgende voorwaarden:

1. dat de lijn ook werkelijk gerealiseerd zal worden;
2. dat de gemeentelijke subsidies aan Staatsspoorwegen zullen worden overgedragen, maar deze maatschappij moet zelf voor de inning zorgen;
3. liquidatie moet kunnen geschieden zonder de aandeelhouders te benadelen. Staatsspoorwegen neemt alle rechten maar ook alle verplichtingen op zich.

Achter de schermen wordt druk op de regering uitgeoefend om terug te keren naar het oorspronkelijke standpunt. Maar daarvan is - begrijpelijkerwijs - niets in het archief terug te vinden. Wel is duidelijk dat de politieke vrienden ingeschakeld worden; het gaat zelfs zover dat met een interpellatie bedreigd wordt. Maar dan haalt de regering bakzeil. Men besluit de spoorlijn te laten aanleggen door de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij en alleen in de concept-voorwaarden van de exploitatie enige wijzigingen aan te brengen. De belangrijkste wijziging is boven reeds aangegeven, nl. dat ook de staat partij wordt in de overeenkomst.

In een brief van 12 april 1892 aan Sarolea zet Minister Lely uiteen, waarom hij van zijn oorspronkelijk standpunt is teruggekomen. Voor alles wenste de regering spoedige realisatie van de lijn en aan dat doel heeft zij haar bezwaren ondergeschikt gemaakt. Precies drie maanden had de hele affaire geduurd, maar daarna kon hard doorgewerkt worden, zodat op 30 april 1896 (nu negentig jaar geleden) de feestelijk versierde trein over het nieuwe traject kon rijden.

NOTEN:

1. Volgens artikel 21 van de statuten was de directeur verplicht ieder jaar een „beredeneerd verslag van den stand en de verrichtingen der Vennootschap” uit te brengen op de gewone jaarlijkse algemene vergadering. Deze jaarverslagen werden in druk uitgegeven. Met name het eerste jaarverslag geeft veel informatie over het ontstaan van de maatschappij. Statuten en concessievoorwaarden zijn als bijlage bij het verslag opgenomen.
2. In 1891 was het confessionele kabinet Mackay vervangen door het liberale kabinet Van Tienhoven-Tak van Poortvliet, waarin de bekende C. Lely Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid was.
3. Dit archief bevindt zich momenteel in de depots van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (ARAH). Van belang voor deze kwestie zijn de stukken onder inventarisnummer 1 opgenomen en wel de nummers 227, 245, 252, 253, 277, 279, 280, 292 en 411.

Kloosterlingen in het Middeleeuwse Heerlen?

In de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen bevindt zich een oud, 81 folio's tellend manuscript, waarin op folio 1v. in authentiek 14de -15de eeuws handschrift staat geschreven: „*iste liber post meam mortem erit ad regulares in herlo*” („dit boek zal na mijn dood bij de regulieren van Heerlen zijn”). Het handschrift bestaat verder uit drie delen: excerpten uit het geschrift „Liber de conscientia”, toegeschreven aan de beroemde Bernardus van Clairveaux (1090-1153), een klein gedeelte van diens hoofdwerk „Sermones in Cantica canticorum” en een deel van het „Horologium Sapientiae” van Henricus Constantiensis; het lijkt bestemd te zijn geweest voor meditatie en koorgebed. Bij de catalogisering van het handschrift in 1926¹ werd het gedateerd als 14de eeuws en werd „Herlo” geïnterpreteerd als „Heerlen, bij Maastricht”. Tevens werd melding gemaakt van twee namen (vermoedelijk) uit de 17de -18de eeuw: „J. vanderbüch” en „Joh. Dirichson Barsker”, ongetwijfeld de namen van oud-eigenaars van het boek. De eerste en oudste eigenaam lijkt afkomstig uit het Vlaams-Nederlands taalgebied, vandaar dat de herkomst van het handschrift in de Noordelijke of Zuidelijke Nederlanden gezocht werd.

*De bovenste regel luidt: Iste liber post mortem meam erit ad regulares in Herlo (Dit boek zal na mijn dood gaan naar de Regulares te Herlo).
De regel daaronder luidt: Horologium Sapientie.*

In 1968 publiceerde de toenmalige gemeente-archivaris van Heerlen, Drs. L. van Hommerich, een artikel waarin hij de curieuze aantekening betreffende het oude Heerlen van kanttelingen voorzag². Voorzichtig trok hij de conclusie dat zich te Heerlen wel eens een klooster(dependance) zou kunnen hebben bevonden. Deze stelling en Van Hommerich's argumenten worden in het navolgende artikel aan een nader onderzoek onderworpen.

De aantekening op het handschrift werpt uiteraard de nodige

vragen op. Werd met „Herlo” werkelijk het huidige Heerlen bedoeld? Zo ja, waar waren de „regulares” dan gevestigd? Tot welke orde behoorden zij, van welk moederklooster waren zij afkomstig?

Over de eerste vraag is Van Hommerich vrij kort: het móet Heerlen zijn, aangezien uit de bronnen en de vakliteratuur voor „Herlo” in het Rijn-Maas - Scheldegebied geen alternatieven voorhanden zijn³. Deze constatering is niet correct. Dhr. A. Corten wees mij onlangs op het bestaan van het „Haus Herl” te Merheim, Kreis Mülheim. Dit goed bestond reeds in de 14de eeuw, groeide uit tot een „Rittersitz” en bestaat, voornamelijk in 18de-19de eeuwse gedaante, nog steeds. Delen van oude omwallingsmuren en grachten, thans verwerkt in het omringende park, duiden erop dat het eertijds een niet onbelangrijk kasteel moet zijn geweest⁴. Dit „Herl” (Herle) wordt ook door Gijsseling vermeld in zijn bekend Toponymisch Woordenboek, evenals een „Herle” dat vermeld wordt in het eerste kwart van de 13de eeuw en bij Eindhoven gelegen kan hebben, maar waarover verder niets bekend is⁵.

Meent men echter, zoals Van Hommerich doet, dat er geen redelijk alternatief voorhanden is, dan kan men moeilijk anders dan aannemen dat er inderdaad kloosterlingen in het Land van Herle zijn geweest. Uit de archieven is hierover echter niets bekend. Enkel enige plaatselijke benamingen hebben iets „kloosterlijks” in hun naam en kunnen een aanwijzing zijn voor de plaats waar de kloosterlingen gevestigd zijn geweest: 1. Kloosterkoolhof nabij de Schaesbergerweg. 2. De Kloesbaak bij Beersdal. 3. 't Kloosterken in het zogenaamde Benzenraderbosje tussen Welten en Benzenrade⁶. De onder 3 vermelde benaming, aldus Van Hommerich, heeft verreweg de beste papieren. Reeds in 1651 komt het „cloosterken” voor in een Protocol van wegensvisitatie, om vervolgens nog enige malen op te duiken in Gichtregisters en leggerboeken⁷. Op deze plaats, een verhoogd bebost terrein van circa 1,5 hectare, bekend als het Benzenraderbosje, of in de directe nabijheid hiervan, moet zich dan de kloosterdependance - of wat daar van over was - bevonden hebben. Verder stelt Van Hommerich dat het hier wel eens een stichting van de Norbertijnen van Steinfeld zou kunnen betreffen, omdat eertijds Heerlen en Steinfeld (gedeeltelijk) eigengoederen waren van de graven van Are - Hochstaden⁸, er een tekst bekend is uit 1187 waarin kloosterbezittingen te „Herle” worden bevestigd⁹, en op 27 Juli 1261 aartsbisschop Koenraad van Keulen (afkomstig uit de Hochstadense tak van het gravengeslacht van Are) een oproep richt tot zijn vazallen te Heerlen om de goederen, die Steinfeld te Heerlen bezit, te beschermen, omdat deze goederen reeds sinds mensenheugenis familie-eigendom zijn geweest¹⁰. Van Hommerich beseft dat deze argumenten zeer veel ruimte openlaten voor alternatieven, omdat het hebben van bezittingen uiteraard nog niet betekent dat ook kloosterlingen uit Steinfeld te Heerlen gevestigd waren. Hij stelt dan ook: „In het geval het convent een stichting is

van tegen het einde der 12de eeuw, kan ook nog gedacht worden aan communicatie met Val-Dieu in het land van Daelhem. Hebben de graven van Hochstaden-Heerlen, die tevens heren van het land van Daelhem waren, hun ridderheilige Sint Pancratus niet te Daelhemstad als kerkpatroon ingevoerd, evenals te Heerlen? Zij hebben ook Val-Dieu gesticht(..)"¹¹.

Nu bevindt zich in het Rijksarchief Limburg te Maastricht een charter waaruit blijkt dat het klooster Val-Dieu (ook bekend onder de Nederlandse naam „Godsdael”) in de 13de-14de eeuw in ieder geval goederen heeft gehad te Heerlen. Het betreft hier een transportakte, gedateerd 1309 december 24 en bekrachtigd door de schepenen van Maastricht, waarin abt Walter van Val-Dieu een aantal renten overdraagt aan de deken en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht¹². In de tekst van deze reeks renten, alle berustend op huizen, bevindt zich de volgende zinsnede: „*item tredecim sol(idos) de domo de herle, ibidem (pro)pe sita (..)*” (vertaling: „Ook 13 schellingen, ten laste van het huis te Heerlen, aldaar dichtbij gelegen”). Nu is er bij de reeks huizen zonder uitzondering sprake van verpachting/verhuur aan burgerpersonen, dus is er nauwelijks reden om aan te nemen dat dit wat betreft het huis te Heerlen niet het geval zou zijn geweest. Opvallend is echter, dat waar bij de overige huizen de huidige huurder/pachter bij naam wordt genoemd, dit enkel bij het huis te Heerlen niet het geval is. Misschien omdat zich in het „huis” geen burgers, maar conversen (lekebroeders) en/of monniken bevonden, behorend bij Val-Dieu? De term „domus” kan in het middeleeuws latijn wel degelijk een religieuze bekenis hebben¹³ en dan bijvoorbeeld verwijzen naar een kleinere stichting, een buitenpost bemand door lekebroeders en/of loonarbeiders, gericht op het beheer en de bewerking van de zich aldaar bevindende kloostergoederen, voornamelijk landbouwgrond. In de middeleeuwse charters en andere archiefstukken duidt men dergelijke stichtingen aan met de latijnse term „gangria”. Ook Val-Dieu bezat in de eerste twee eeuwen van zijn bestaan een aanzienlijk aantal van deze agrarische buitenposten, zelfs tot in het Rijnland toe (wijn- en olijfgaarden). Het is niet onlogisch om te veronderstellen dat de graven van Are-Hochstaden ooit land te Heerlen aan het klooster hebben geschonken en dat dit land in die begintijd door eigen lekebroeders is bewerkt en beheerd. Het is een algemeen beeld in de geschiedenis van de Cisterciënzerkloosters, beroemd om hun ontginningpolitiek en grote kennis van de landbouw, dat in de loop van de 13de eeuw de verspreid liggende kloosterbezittingen werden verpacht en vervreemd, deels vanwege het gebrek aan lekebroeders, deels vanwege hun economische onrentabiliteit. Mocht er ooit een buitenpost in het land van Heerlen zijn geweest, dan zal ook deze na enige tijd opgeheven zijn en zullen de landerijen verkocht zijn, waarna enkel een ruïne van de eventuele gebouwen en de herinnering aan hun bestaan is gebleven. Tegen deze theorie van een eventuele, van

Val-Dieu afhankelijke kloosterbuitenpost spreekt het feit dat op de middeleeuwse bezittingslijsten van Val-Dieu, ook die uit de 13de eeuw, met geen woord gerept wordt over Heerlen¹⁴.

Niet allen Steinfeld of Val-Dieu, maar ook Kloosterrade (vanaf de 18de eeuw beter bekend onder de naam „Rolduc”) kan mogelijk gediend hebben als moederklooster van de „regulares in herlo”. Reeds de „Annales Rodenses” vermelden het bezit van land te Heerlen anno 1155¹⁵. Vermelding verdient ook een curieuze, maar onduidelijke brief van Ulric (proost van Steinfeld circa 1152-1170) aan Erpo (abt van Kloosterrade 1141-1178) uit ongeveer 1155 inzake een voortvluchtige (?) monnik: „*Broeder Ulric geeft aan de geliefde (heer) en achtenswaardige vader Erpo een bewijs van zijn oprechte genegenheid. Heer Leo, uw broer (medebroeder?), heeft ons verteld, toen hij bij ons kwam, dat die geestelijke, ten behoeve van wie wij onlangs onze brief naar Heerlen hebben gestuurd, eens aan u onderdanig is geweest en dat mijn voorganger hem, met zijn brief, naar u had teruggezonden. Mocht het zo zijn, of ook indien het niet zo is en u hem onder uw zeggingsmacht wilt hebben, sturen wij hem u in vrede. Wij wensen echter dat u dit weet, namelijk dat indien hij onlangs van het kloosterlijk leven is afgeweken, het niet aan ons maar aan u zal zijn om recht te spreken over hem als (ware het) een onderdaan van u*”¹⁶.

Waarom heeft Ulric contact opgenomen te Heerlen, en met wie? Betreft het hier misschien een monnik van een buitenpost van Kloosterrade te Heerlen? Voor Kloosterrade geldt echter hetzelfde als voor Steinfeld en Val-Dieu: archiefstukken welke het bestaan van een kloosterdependance kunnen bevestigen, ontbreken.

Zolang deze stukken ontbreken is het uiteraard niet verantwoord het bestaan van een kloosterdependance aan te nemen, de tekst op het handschrift te Kopenhagen ten spijt. Anders valt men in een valkuil die Van Hommerich mijns inziens niet geheel heeft weten te omzeilen: het gevaar namelijk dat de wens de vader van de gedachte wordt.

M. van Dijk

NOTEN:

1. E. Jörgensen, *Catalogus Cod. Lat. medii aevi Bibliothecae Regiae Hafniensis*. Kopenhagen, 1926. Blz. 159.
2. L. van Hommerich, Een monasterium te Heerlen. In: *Msg.* 87 (1968), 2-24.
3. L. van Hommerich, a.w., 5.
4. Zie P. Clemen, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Mülheim am Rhein*. Düsseldorf 1901, blz. 101-102.
5. Gijsseling, *Toponymisch Woordenboek*. 1960. Dl. 1, blz. 481.
6. L. van Hommerich, a.w., 6.
7. L. van Hommerich, a.w., 7 en 20, noot 7 en 8. Overigens komt het „cloosterken” voor het eerst voor in het protocol van 1654 juli 2, niet in 1651 zoals Van Hommerich abusievelijk aangeeft. Ook dient men rekening te houden met het feit dat „clooster” afgeleid kan zijn van „kluister” („cluuster”), in de betekenis van slot of hangslot. Een dergelijk slot hing in vroeger eeuwen dikwijls aan slagbomen om eigenwegen af te kunnen sluiten. Veel Limburgse plaatselijke benamingen met „cloos-” of „cluis-” herinneren nog aan deze afsluitbare eigenwegen. Zie ook: Franck - Van Wijk - Van Haeringen, *Etmologisch woordenboek der Nederlandse taal*. 's-Gravenhage 1976.
8. L. van Hommerich, a.w., 10-11.
9. L. van hommerich, a.w., 9 en J. Joester, *Urkundenbuch der abtei Steinfeld*. Köln/Bonn 1976, blz. 23-24.
10. L. van Hommerich, a.w., 12 en J. Joester, a.w., 90-91.
11. L. van Hommerich, a.w., 19. De graven van Hochstaden waren overigens geen heren van het land van Daelhem, doch „slechts” van de burcht.
12. J. Ruwet, *Cartulaire de Val-Dieu*. Brussel 1955, blz. 250-252.
13. Zie o.a. A. Blaise, *Lexicon latinitatis medii aevi*. Turnhout 1975, blz. 324.
14. R.P. Vandekerckhove, *Histoire de l'abbaye de Val-Dieu*. Dison 1954, blz. 310 e.v. Overigens vertonen deze lijsten lacunes.
15. „Willelmus de wilre dedit ecclesie VII iugera apud Welltene” (Willem van Wylre schenkt het klooster 7 bunder bij Welten). P.C. Boeren en G.W.A. Panhuysen (eds.), *Annales Rodenses*. Assen 1968, fol. 22r.
16. „Erponi dilector (domino) et venerabili patri frater V. sincere dilectionis obsequium. Dominus Leo frater vester ad nos veniens retulit nobis, quod clericus ille, pro quo litteras nostras alia die Herle miseramus, vester subditus aliquando fuerit et quod antecessor meus cum litteris suis eum vobis remisit. Quod si ita est vel etiam, si ita non est et vos eum sub vestro regimine habere vultis, in pace eum vobis dimittimus. Hoc autem vos scire volumus, quod si amodo a religione exorbitaverit, non nostrum, sed vestrum erit iudicare de eo sicut de subdito vestro”. J. Joester, a.w., 617.

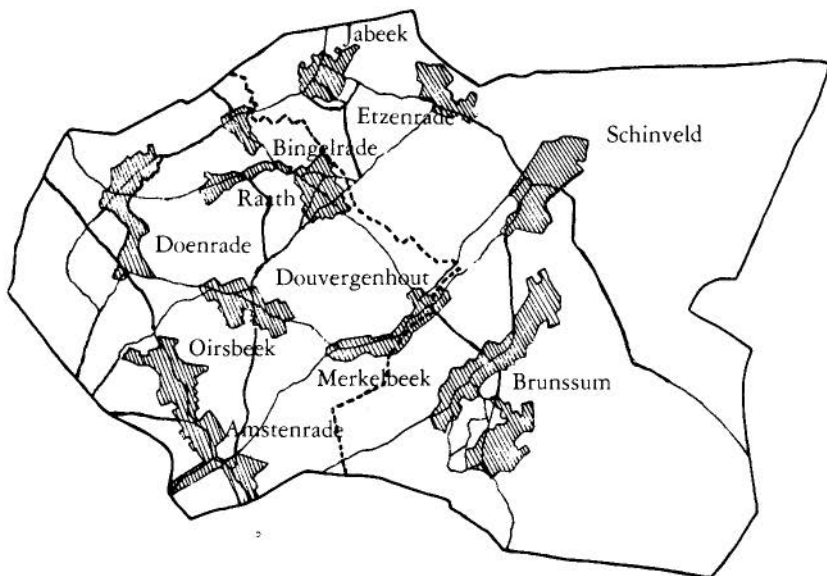
Enkele hoofdlijnen uit de geschiedenis der Onderbanken

In de 5de eeuw is in onze streken alle gezag van de Romeinse keizers geleidelijk aan vervangen door dat van de Frankische vorsten en stamhoofden. Daarbij werden meer dan eens uit naijver en onmacht bekwame en ontwikkelde inheemse bestuursfunctionarissen ter zijde geschoven. Ook eigenen zich Frankische machtigen vaak grote Romeinse landbouwdomeinen toe, welke tenslotte geleidelijk aan, door voortschrijdend verlies aan kunde bij de beheerders in verval raken.

De Frankische familie der Pippijnen - sinds 751 koning en later naar Karel de Grote familie der Karolingen genoemd - blijkt aan erfgoed uitgestrekte domeinen te bezitten in de Moezelstreek, Ardennen, Haspengouw en het huidige Zuid-Limburg met aangrenzende streken. Dit kolossale Karolingische bezit is echter in de navolgende eeuwen weer uiteengevallen.

In 827 wordt het voormalige Romeinse domein *Gangelt* vermeld als centrum van een koningsdomein, waartoe ook *Jabeek*, *Schinveld* en *Brunssum* hebben behoord. Deze drie plaatsen zijn kerkelijk nog tot 1579 met Gangelt verbonden gebleven. In dat jaar worden zij alle drie een zelfstandige parochie en hun reeds eeuwenoude kerkgebouwtjes worden dan parochiekerk. Wereldlijk blijkt Gangelt in 1120 gebied van de heren van Heinsberg te zijn. In de 12de en het begin van de 13de eeuw zijn de heren van Heinsberg en van Valkenburg nauw aan elkaar verwant en vererven hun gebieden herhaaldelijk aan elkaar. Daarom neemt men aan, dat in die tijd bij een familie-erfdeling Jabeek, Schinveld en Brunssum van Gangelt zijn afgesplitst en bij het Valkenburgse erfgoed zijn gekomen. In de 14de eeuw zijn zij binnen het land van Valkenburg onder de naam schepenbank *Brunssum* een onderbank gaan vormen van de hoofdschepenbank Heerlen.

Tot de hoofdbank Heerlen behoorde ook de onderbank *Oirsbeek*, welke de latere gemeenten *Oirsbeek*, *Amstenrade*, *Merkelbeek* en *Bingelrade* omvatte. Binnen deze schepenbank Oirsbeek lagen de drie zeer oude parochies Oirsbeek, Bingelrade en Merkelbeek. Amstenrade had omstreeks 1300 nog altijd slechts een kapel, maar moet in de 14de eeuw tot zelfstandige parochie zijn verheven, terwijl Doenrade pas in 1871 een kerkgebouw kreeg en toen meteen als zelfstandige parochie van Oirsbeek werd afgesplitst. In 1107, 1161, en 1178 wordt Oirsbeek vermeld als bezitting van de benedictijner abdij van Sint-Truiden. Welke de territoriale grenzen van de bezitting Oirsbeek waren is niet bekend. De abdij van Sint-Truiden was in die jaren afhankelijk van de kerk en de bisschop van Metz,

Gebied van de twee schepenbanken Brunssum en Oirsbeek.

maar ging in 1227 over aan de kerk en bisschop van Luik.

In 1319 blijken de goederen Oirsbeek, Amstenrade en de helft van Merkelbeek leengoed te zijn van het leenhof der kathedrale kerk van Luik, waarmee dan de heer van Valkenburg beleend wordt. Vanaf deze belening is dit gebied voorgoed bij de heren van Valkenburg gebleven. Overigens bezaten de heren van Valkenburg al eerder rechten te Oirsbeek. Het is echter niet bekend hoe zij aan deze rechten kwamen, noch hoe omvangrijk deze rechten waren. In 1273 schenkt Walram van Valkenburg aan het Norbertinessen-klooster Sint Gerlach te Houthem zijn patronaatsrechten over de kerk van Oirsbeek. Aangezien de betreffende schenkingsakte verloren is geraakt, weten we niet of bij deze gelegenheid ook de parochiële tiendrechten alsmede de omstreeks 1965 afgebroken grote hoeve „De Tiendhof” te Gracht-Oirsbeek mee geschonken zijn. Zowel de tienden van Oirsbeek als de „Tiendhof” blijken later van het klooster Sint Gerlach te zijn.

Of met de helft van Merkelbeek een deel van de rechten op dit gehele parochiegebied of juist een geografisch bepaald deel ervan bedoeld is, valt niet te zeggen en evenmin hoe het andere deel van Merkelbeek aan Valkenburg gekomen is. De geschiedenis der Onderbanken is daarvoor te weinig onderzocht. De voormalige parochiekerk in De Kling-Merkelbeek is overigens waarschijnlijk de oudste in oorsprong binnen het gebied der Onderbanken.

Hoe het gebied van *Bingelrade* aan de heren van Valkenburg is

gekomen is, eveneens door gebrek aan onderzoek, zelfs niet te vermoeden. Wel weten we dat het invloedrijke kapittel der O.L. Vrouwekerk van Aken in 1268 een belangrijk en groot landgoed „Bingelrade” kocht van de nazaten der oorspronkelijke heren van Schinnen en dat de verkopers voor dit goed leenmannen waren geweest van de heren Valkenburg. Het kapittel van Aken echter hield dit goed niet meer als leenroerig goed. Het herenhuis met boerderij van dit goed, dat ook Montfoort of Movert werd genoemd, lag vlak bij de middeleeuwse parochiekerk van Bingelrade, die omstreeks 1935 is afgebroken. Deze kerk zal waarschijnlijk vanuit het huis Movert gesticht zijn. Wie echter de overheids-rechten over het gehele parochiegebied van Bingelrade hield, weten we voorsnog pas vanaf omstreeks 1300. Dan blijkt het, evenals Merkelbeek, volledig land van Valkenburg te zijn.

Heerlen moet een Karolingisch koningsdomein zijn geweest. In de 12de en 13de eeuw werden de verschillende rechten op dit uitgestrekte gebied door erfdelingen en anderszins uiteengerukt. Door oostwaarts gerichte politiek van de hertogen van Brabant (Brussel) gelukte het langzaamaan weer alle rechten over nagenoeg het hele gebied Heerlen in hun hand te verenigen. In 1378 wist de hertog nog belangrijke rechten te kopen van de heren van Wickrade. Aangezien het land van Valkenburg reeds in 1364-'65 door de hertog van Brabant was verworven, kon vanaf 1378 Heerlen volledig in het land van Valkenburg worden geïntegreerd. Trouwens de administratie van dit land werd onder de Brabantse hertogen nieuw opgezet. Kort na 1378 (of 1365?), veronderstellen wij, zal het oosten van dit landje tot één district of hoofdschepenbank zijn samengevoegd, met Heerlen als zetel van een hoofdbank en zowel Brunssum als Oirsbeek ieder als plaats met een onderbank.

Onderbanken misten de hoge of criminele justitie; dat wil zeggen, dat die schepenbanken als rechtsprekend college geen ernstige misdrijven behandelden. De criminele justitie werd uitgeoefend door de hoofdschepenbank. Daarnaast moesten schepenen van een onderbank, in geval van twijfel hoe het recht luidde of moest worden uitgelegd, te rade gaan bij de hoofdbank en daar dan voor die keer vonnis laten wijzen. Dit heette „ten hoofde gaan”. De administratief-bestuurlijke taak van de schepencolleges der onderbanken was eveneens beperkter en in het politieke vlak gold slechts de gehele hoofdbank als eenheid. Zo werd per hoofdbank slechts een der schepenen gekozen als afgevaardigde naar de Staten van Valkenburg. In het schepencollege der hoofdbank zetelden vaak schepenen van de onderbank-colleges. De schout van Heerlen was tevens (steeds?) schout van de Onderbanken.

Deze situatie heeft geduurd totdat de centrale regering in Brussel tengevolge van geldnood in 1558-'59 de onderbanken Oirsbeek en Brunssum tot zelfstandige heerlijkheden, met ook eigen hoge justitie, verhief en verpandde aan de familie Huyn van Amsternade. In 1609 werd deze verpanding omgezet in een definitieve verkoop. Toen tengevolge van de 80-jarige oorlog de heerlijkheden Oirsbeek en Brunssum in 1661 bij de Zuidelijke Nederlanden bleven, maar Heerlen aan de Staten Generaal van de Republiek der Noordelijke Nederlanden werd toegewezen, hoefden geen bestuurlijke of justitiële banden tussen de schepencolleges van de voormalige onderbanken enerzijds en de hoofdbank anderzijds meer te worden verbroken.

Alb. Corten

Aan onze lezers:

Tot nog toe hebt U ons tijdschrift steeds op tijd ontvangen. Deze keer is er een kink in de kabel gekomen. Door verbouwingswerkzaamheden bij de drukker verschijnt het tweede nummer van 1986 later dan gedacht. Ons welgemeend excuus.

Redactie.

De Joodse begraafplaats aan de Akerstraat te Heerlen

Een goede kennis heeft mij jaren geleden eens het advies gegeven om, met vakantie of anderszins in het buitenland verblijvend, zo mogelijk in een vroeg stadium eens een bezoek te brengen aan het kerkhof van de plaats van verblijf. Dit was een goede raad en ik zal aanstonds zeggen, waarom. Dezelfde raad kan men uiteraard ook ter harte nemen bij een wat langer verblijf in een plaats in Nederland die men niet kent en zeker als men door verhuizing in een andere streek of woonplaats terecht komt. „Als je het kerkhof goed bekeken hebt, zei mijn kennis indertijd, weet je in één keer meer van de plaats dan wanneer je er een boek over leest of folders bekijkt”. Het voorgaande zal mijns inziens nog meer dan anderen de historisch geïnteresseerden aanspreken en om begrijpelijke redenen zeker de genealogen, maar ik vrees dat, door welke oorzaak dan ook, te zelden een studiebezoek aan een kerkhof wordt gebracht.

Ik werd weer eens aan het hiervoor genoemde advies herinnerd, toen ik korte tijd geleden tijdens een lezing de spreker hoorde zeggen: „en daar ligt me wat bij elkaar op dat kerkhof in Heerlen”, daarbij doelend op onder meer Savelsberg en Sarolea, waarmee dan al een hele portie geschiedenis (godsdienstig en wereldlijk) onder de aandacht is gebracht¹.

Natuurlijk is de plaatselijke geschiedenis die een begraafplaats ons

Foto: Van der Wijst, Heerlen.

Foto: Van der Wijst, Heerlen.

leert kennen, niet compleet: men zou wensen dat - precies zoals dat bij sommige straatnaambordjes het geval is - in het kort zou worden aangegeven, welke plaats de vermelde persoon in de maatschappij heeft ingenomen, maar een goed verstaander (die dus aan een half woord genoeg heeft) kan er ver mee komen, zeker in combinatie met andere hulpmiddelen, die in het gemeentelijk archief overigens voor het oprapen liggen.

Deze manier van kennis vergaren via het kerkhof brengt mij op het eigenlijke onderwerp: de Joodse begraafplaats te Heerlen, gelegen aan de Akerstraat links van de ingang aldaar achter het ter plaatse staande dienstgebouwtje.

De Joodse begraafplaats is niet groot maar gelukkig, na een periode van verwaarlozing sinds een aantal jaren, voor zover dat met eenvoudige middelen mogelijk is, weer in redelijke staat van onderhoud gebracht. Men treft er ruim 60 grafstenen aan (ik telde er om precies te zijn 63) van personen die overleden zijn in de periode 1904 tot en met 1985². De verdeling over de verschillende decennia is niet geheel aan te geven, omdat de jaartallen in een zevental gevallen niet goed of in het geheel niet (meer) te lezen zijn, maar voor zover na te gaan is deze verdeling tot 1960 gelijkmatig, overigens met een daling in de jaren twintig. De graven zijn gelegen in twee dubbele rijen met hier en daar een kleine afwijking, aan weerszijde van het pad dat in het midden van de hof ligt. Het geheel maakt een rustige indruk.

Over de geschiedenis van de Joodse begraafplaatsen in Heerlen is ook het een en ander te vertellen. Zij die verder geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Heerlen kunnen een aantal interessante gegevens met opgave van verdere literatuur aantreffen in vroegere jaargangen van het Land van Herle en wel een algemeen artikel³, een drietal artikelen over de naamsveranderingen bij de Joden in de Franse tijd⁴ en een tweetal artikelen over de Joodse begraafplaatsen in Heerlen⁵, waar ik ook het een en ander aan ontleen.

Reeds vele jaren vóór 1761 („seedert lange jaeren” leest men⁶) bestond er in Heerlen een Joodse begraafplaats, gelegen op een gedeelte van een weiland, later koolhof achter het voormalige huis „De Kroon”, dat aan de toenmalige Dorpsstraat lag, nu Emmastraat geheten, ongeveer in de omgeving van de huidige Morenhoek. Deze begraafplaats bleef, nadat ze in 1779 enigszins vergroot was, tot 1811 in gebruik. Daarna zocht men een ander, (nog) groter terrein. Dit werd gevonden aan de toenmalige Schinkelsteeg, tegenwoordig Stationstraat geheten (de juiste plaats zal in het vervolg van dit artikel duidelijk worden aangegeven) en was 2,5 are groot. Deze begraafplaats, waar zich nog slechts een zestal grafstenen⁷ bevindt, bleef in gebruik tot 1898, in welk jaar men wederom wegens plaatsgebrek aan een andere oplossing moest gaan denken. Deze oplossing werd spoedig gevonden doordat de gemeente dat jaar een stuk grond aan de Akerstraat aankocht voor uitbreiding van de algemene begraafplaats en tevens een deel daarvan wilde bestemmen voor de aanleg van een nieuwe, de huidige, Joodse begraafplaats.

In 1936 werd, ter vervanging van een synagoge gelegen aan de toenmalige Veemarkt (thans Wilhelminaplein geheten) tegenover het huidige City-hotel, een nieuwe synagoge in gebruik genomen. Deze werd gebouwd op een betonnen plateau een paar meter hoog boven de hiervoor gemelde vanaf 1811 tot 1898 in gebruik geweest zijnde begraafplaats aan de Stationstraat. Men herkent thans nog de toegang tot deze synagoge aan een poortje met een davidster naast apotheek Ritzen aan de Stationstraat. Het gebouw zelf is overigens sedert ruim 10 jaar niet meer als synagoge in gebruik en werd onlangs verkocht. Een gedenksteen die zich daar bevond, met de tekst „Ter nagedachtenis van de ruim 100 gemeenteleden die in de jaren 1940-1945 wreed om het leven werden gebracht” treft men thans aan op de binnenzijde van de muur van de begraafplaats aan de Akerstraat.

Tenslotte wil ik nog in het kort ingaan op de namen die vermeld staan op de grafstenen op de begraafplaats aan de Akerstraat. In onderstaande lijst treft men alfabetisch de op de grafstenen vermelde familienamen aan (van zowel de overledenen als van de genoemde nabestaanden of eerder gestorven echtgenoten).

Aron	Harf	Katzenstein	Van Spier
Bier	Hanau	Keusch	Stibbe
Blaugrund	Hartog	Van der Kop	Thal
Bloemgarten	Herstein	Kosten	Troostwijk
Bock	Hertogs	Levij	Valk
Canter	Hertz	Lucas	Waterman
Cleerdin	Hertzdahl	Rensink	Wernich
Drielsma	Hirsch	Salm	Wolf
Eisemann	Hofstede	Schenk	Wolff
Fraenkel	Holin	Schrein	Zilverberg
Frenkel	Horn	Seyffers	
Godwaldt	Jacobsen	Simon	
Golstein	Joseph	Sonnenberg	

Gedenksteen Joodse Begraafplaats.

Ik meen beperkingen te mogen opleggen bij de opsomming, omdat er plannen bestaan om in Limburg een totale inventarisatie van Joodse begraafplaatsen op te zetten. Wel wil ik de geïnteresseerde lezer aanraden eens de moeite te nemen zelf een kijkje te nemen op deze historische dodenakker van Heerlen.

M.A. van der Wijst

Noten:

1. In een vroeger artikel, LvH 1977, blz. 22-26, besteedde ik aandacht aan het monument op de begraafplaats aan de Akerstraat dat opgericht is voor de Belgische vluchtelingen die in de jaren 1915-1918 in Heerlen stierven.
2. Omdat niet alles leesbaar is, neem ik de door mij waargenomen (onvolledige reeks) jaartallen (met overlijdensdatum) liever niet in de tekst maar in een voetnoot op. Het zijn de jaren 1904, 1906, 1907, 1911, 1912, 1914, 1916, 1917, 1919, 1922, 1923, 1924, 1927, 1931, 1933, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1950, 1952, 1954, 1955, 1956, 1957, 1961, 1962, 1963, 1964, 1972, 1978, 1980, 1983, 1984 en 1985. Sommige jaartallen komen meer dan eens voor.
3. N. Eussen, De Joodse gemeente en haar synagogen te Heerlen, in LvH 1968, blz. 10-15.
4. J. Horst, De Joodse gemeenschap van Heerlen in de Franse tijd, in LvH 1960 blz. 1-7, 41-45 en 65-67.
5. J. Horst, De Joodse begraafplaatsen te Heerlen, in LvH 1960 blz. 128-130 en 1963 blz. 43-47.
6. J. Horst, in voetnoot 5 aangehaald werk, blz. 129.
7. Voor zover leesbaar zijn de overlijdensjaren: 1865, 1872, 1879, 1895 en 1898 en komen de volgende namen erop voor: Benedik, Canter, Goldstein en Hertog.

Pachters en pastoors

De familie Meijers

Het is een bekend gegeven dat in de 17de en 18de eeuw nog een groot deel van de Limburgse clerus werd gerekruteerd uit boerenfamilies; zij vormden als het ware het reservoir van de plattelandsgeestelijkheid. In die tijd treffen we met name tal van pastoors aan die stamden uit een pachtersfamilie. Dikwijls volgde het ene lid van de familie het andere op, broers en neven bijvoorbeeld. Vaak werden ze benoemd als parochieherder van hun eigen geboortedorp of in een van de omliggende plaatsen. Veel families waarin geestelijken voorkwamen blijken onderling verwant.

Als sprekend voorbeeld van dit tijdsverschinsel noem ik de pachtersfamilie Meijers. Leden van deze familie komen we onder meer tegen als pastoor te Voerendaal, Klimmen, Hulsberg, Meerssen en Gronsveld, tevens als landdeken van Valkenburg en als landdeken van Maastricht.

Generaties lang woonde de familie Meijers als pachter op de hof Terveurdt, een oud riddergoed onder Voerendaal. In het laatste kwart van de 18de eeuw verwierf zij tenslotte de hof in eigendom. De oudst bekende pachter of halfwin is Joannes (Jan) Meijers. Hij was in 1619 gehuwd met Mechtildis Vijgen, dochter van Peter Vijgen der Jonghe en Sophia Roebroek uit Heerlen. Hun kleinzoon Fredericus Meijers, die in 1688 in het huwelijk trad met Anna Schillinx, is de stichter van een tak te Klimmen. Zij vestigden zich op de hof Cardenbeek onder Klimmen, die zij in pacht hadden van het klooster van Sint Gerlach te Houthem.

Toevalligerwijs droegen zij een toepasselijke familienaam. Meijers betekent namelijk „zoon van de meier”, en een meier was in de volksmond meestal een pachtboer, die soms ook als rentmeester van meerdere boerderijen optrad.

Reeds in 1553 vinden we te Voerendaal ene „*Leonard Meijers der alde, genant Bortzet*” (=Burtscheidt) vermeld, wat erop zou kunnen wijzen dat hij van oorsprong van de plaats Burtscheidt bij Aken afkomstig was. Dit waarschijnlijk ter onderscheiding van andere Meijersen, welke naam eertijds in de omgeving veelvuldig gesignaleerd werd. De voornaam Leonard is traditioneel in de familie.

Te Voerendaal zien we tussen 1678 en 1767 achtereenvolgens vier naamdragers van deze autochtone familie als pastoor optreden, terwijl het pastoraat van 1768 tot 1797 werd uitgeoefend door Michael Crous, wiens moeder weer een Meijerse was. Dat wil dus zeggen dat het godsdienstig en kerkelijk leven ter plaatse gedurende een periode van 119 jaar aan geestelijken uit één familie was toevertrouwd. Denkt u dit eens even in! Het lijkt mij om allerlei redenen geen gezonde situatie.

Hierna volgt een opstelling van geestelijken voortgekomen uit de

families Meijers te Voerendaal en Klimmen. De daarbij gevoegde schema's kunnen de lezer duidelijk maken, hoe de onderlinge betrekkingen tussen pachters en pastoors gelegen hebben¹.

(wordt vervolgd)
Jos Crott

VOERENDAAL

1. **Richardus Meijers**, gedoopt te Valkenburg 25.7.1638, zoon van Joannes, pachter van Terveurdt, en Mechtildis Vijgen. Hij was het 7de kind en werd waarschijnlijk vernoemd naar jonker Richard van Repen, de toenmalige bezitter en pachtheer van de hof Terveurdt.

Op 19.12.1655 verklaart Jan Meijers, weduwnaar van Mettel Vijgen, dat zijn zoon Richard Meijers een ruim aantal jaren gestudeerd heeft, maar nu besloten heeft de geestelijke staat te aanvaarden. Daarom schenkt Jan Meijers voorschreven aan zijn zoon Richard Meijers een jaargeld van één honderd gulden Maastrichts, zijn leven lang, maar met de restrictie, dat dit jaargeld zal vervallen zodra Richard Meijers een beneficie zal hebben. Tot onderpand van deze jaarrente stelt Jan Meijers zijn huis en hof met bijbehorende akkerlanden, graslanden enz. ressorterende onder het Keulse leen „Roobroick”, waarvan zijn zoon Leonard Meijers leendrager is².

2. **Joannes Meijers**, gedoopt Voerendaal 20.1.1655, zoon van Leonardus, pachter van Terveurdt, en Maria Corten. Pastoor van Voerendaal vanaf 1678; nog vermeld in 1687. Hij bleef vermoedelijk pastoor tot 1697.
3. **Severinus Meijers**, gedoopt Voerendaal 5.5.1656, broer van voorgaande. Religieus in de orde van de H. Augustinus. Pastoor van Voerendaal vanaf 1697; nog vermeld in 1705. Hij bleef vermoedelijk pastoor tot 1714 en werd genoemd „bonus” (de goede).
4. **Martinus Meijers**, gedoopt Voerendaal 22.1.1690, zoon van Petrus, pachter van Terveurdt, en Maria Francisca à Campo. Pastoor van Voerendaal 1714-1759; deken van het landdekenaat Valkenburg en officiaal van het bisdom Roermond, 1736-1760. Op 1 oktober 1759 maakt hij te Voerendaal zijn testament. Overleden Voerendaal 14.1.1760³.
5. **Lambertus Meijers**, gedoopt Voerendaal 13.4.1702, zoon van

*Liber Baptizatorum
Parochiales
Ecclesie
de Voerendaal
per Severinum
Meijers pro
tempore pastoris
in Voerendaal.
Ab Anno 1697.*

*Itemqz liber eorum
qui matrimonio
iuncti sunt à p[re]s[ente]
fate Anno*

*Titel doopboek parochie
Voerendaal 1697.*

- Meijers, gedoopt te Mechelen 15.2.1717, zoon van Leonardus, pachter van de hof Ten Hove te Voerendaal, en Anna Dortu. Hij werd als pastoor van Voerendaal opgevolgd door Michael Crous, zoon van Theodorus Crous en Joanna Meijers (Klimmen).
8. **Joannes Meijers**, gedoopt te Voerendaal 23.9.1743, zoon van Petrus, pachter van Terveurdt, en Odilia Dautzenberg. Kanunnik en pastoor te Keulen. Overleden te Voerendaal (bij tijdelijk verblijf) 20.9.1822 (79 jr.).
  9. **Joannes Wilhelmus Meijers**, gedoopt te Voerendaal 19.6.1773, zoon van Joannes Wilhelmus, pachter, en Anna Catharina Somija. In 1806 kapelaan en wonende te Voerendaal; pastoor in Hulsberg 1816, 1821. Overleden te Voerendaal 29.12.1840 (emeritus). Joannes Meijers was via zijn moeder verwant met ene Nicolaas Somija, pastoor in Schinnen en diens broer Arnold Somija was pastoor in Meerssen, de laatste als opvolger van Michael Meijers uit Klimmen.

Petrus, pachter van Terveurdt, en Maria Heusschen (2de huwelijk), halfbroer van voorgaande. Ontving op 26 september 1722 de tonsuur door bisschop Sanguesa van Roermond in de kerk van Schinnen. Waar hij later terecht is gekomen, is mij niet bekend.

6. **Joannes Meijers**, gedoopt Voerendaal 30.8.1709, broer van voorgaande. Kapelaan van de St. Martinus te Wyck-Maastricht 1745.

Op 19.6.1745 koopt Peter Meijers, gehuwd met Odilia Dautzenberg, het erfdeel van zijn broer Joannes Meijers, priester en kapelaan der parochiekerk van St. Martinus te Wyck-Maastricht⁴.

7. **Petrus Meijers**, pastoor van Voerendaal 1759-1767, overleden te Voerendaal 18.9.1767. Vermoedelijk dezelfde als Petrus

PACHTERSFAMILIE MEIJERS TE VOERENDAAL.

			JOANNES pachter Terveurdt ∞ 1619 Vijgen	
			LEONARDUS pachter Terveurdt ∞ 1653 Corten	(1) RICHARDUS geestelijke
(2) JOANNES pastoor Voerendaal	(3) SEVERINUS pastoor Voerendaal		PETRUS pachter Terveurdt ∞ 1681 à Campo ∞ (2) 1697 Heusschen	FREDERICUS Tak Klimmen (volgt)
ex. 1		ex. 2		
(4) MARTINUS pastoor Voerendaal landdeken Valkenburg	LEONARDUS pachter Ten Hove ∞ 1716 Dortu	PETRUS pachter Terveurdt ∞ 1723 Dautzenberg	(5) LAMBERTUS geestelijke	(6) JOANNES kapelaan Maastricht
	? (7) PETRUS pastoor Voerendaal	JOANNES WILHELMUS pachter Cortenbach ∞ 1761 Somija	LEONARDUS eigenaar Terveurdt ∞ 1768 Jongen	(8) JOANNES kanunnik en pastoor Keulen
		(9) JOANNES WILHELMUS pastoor Hulsberg		

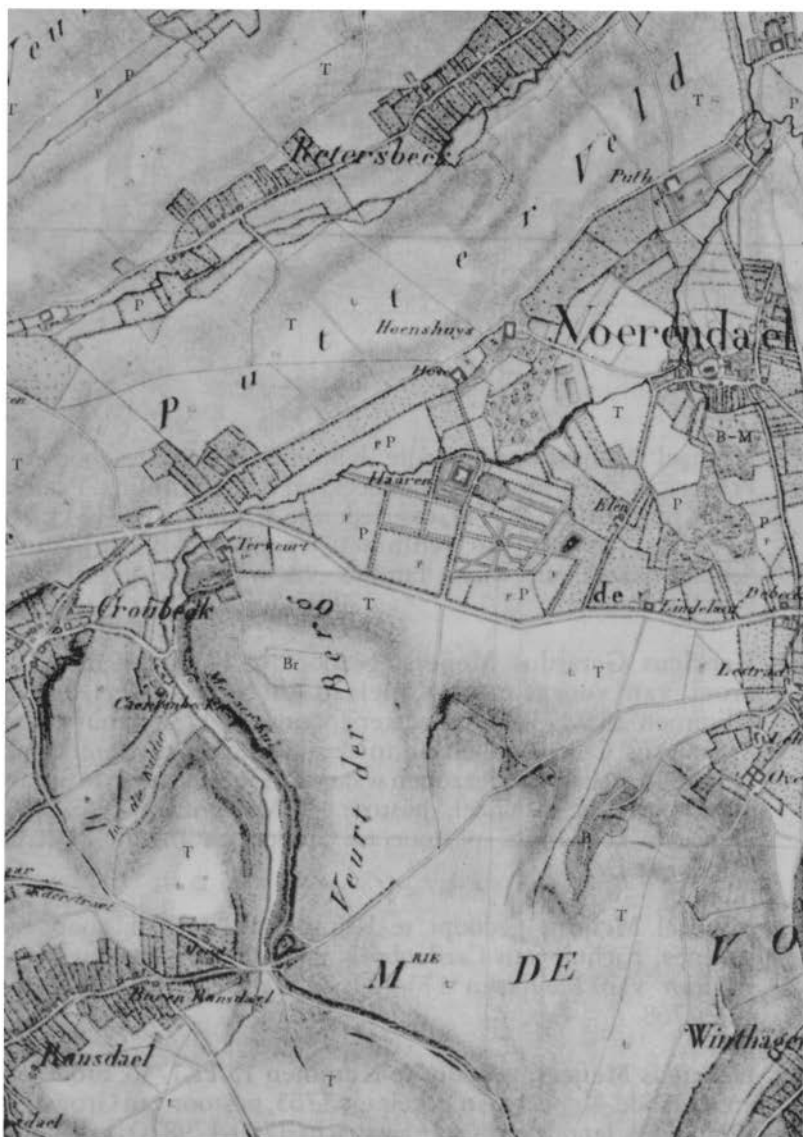

KLIMMEN

1. **Michael Meijers**, gedoopt te Klimmen 7.4.1691, zoon van Fredericus, pachter van Cardenbeek, en Anna Schillinx. Pastoor van Klimmen 1714-1743, overleden te Klimmen 8.3.1743. Hij werd als pastoor van Klimmen opgevolgd door Joannes Schoenmakers, uit wiens familie ook meerdere geestelijken voortkwamen.
2. **Henricus Gerardus Meijers**, gedoopt te Klimmen 9.2.1712, broer van voorgaande. Kapelaan in Nuth. Overleden te Klimmen 26.9.1738. Hun zuster Joanna, in 1732 gehuwd met Theodurus Crous, molenaar in de Oliemolen te Retersbeek-Klimmen, had 6 priesterzonen waarvan 3 Predikheren te Sittard en 3 pastoors: Michael, pastoor te Voerendaal 1768-1797, Henricus Leonardus, pastoor te Gulpen en Joannes Petrus, pastoor te Eys.
3. **Michael Meijers**, gedoopt te Klimmen 17.5.1726, zoon van Joannes, pachter van Cardenbeek, en Catharina Dautzenberg. Pastoor van Meerssen 1754-1768. Overleden te Meerssen 12.2.1768.
4. **Henricus Meijers**, gedoopt te Klimmen 15.11.1736, broer van voorgaande. Kapelaan in Eckelrade 1765, pastoor van Gronsveld 1767-1798, landdeken van Maastricht 1789-1798. Overleden te Gronsveld 30.6.1798.

5. **Joannes Fredericus Meijers**, gedoopt te Klimmen 19.1.1739, broer van voorgaande. Kapelaan in Klimmen 1767, 1777; pastoor te Hulsberg vanaf 1778. Overleden te Wijnandsrade (hof Velde) 15.11.1825 (86 jr.), emeritus, begraven te Hulsberg. Hun zuster Anna Elisabeth was religieuze. Zij werd gedoopt te Klimmen op 12.3.1739 en overleed te Wijnandsrade 11.11.1801.

Gedeelte uit de Tranchot-kaart 74 (1803-1813).

PACHTERSFAMILIE MEIJERS TAK KLIMMEN

	FREDERICUS pachter Cardenbeek ∞ 1688 Schillinx		
(1) MICHAEL pastoor Klimmen	JOANNES pachter Cardenbeek schatheffer Klimmen ∞ 1725 Dautzenberg	JOANNA ∞ 1732 Crous x)	(2) HENRICUS GERARDUS kapelaan Nuth
(3) MICHAEL pastoor Meerssen	ANNA ELISABETH religieuze	(4) HENRICUS pastoor Gronsveld landdeken Maastricht	(5) JOANNES FREDERICUS pastoor Hulsberg

x) Hieruit o.a.:

MICHAEL pastoor Voerendaal	HENRICUS LEONARDUS pastoor Gulpen	JOANNES PETRUS pastoor Eys

NOTEN:

1. Naast de kerkelijke registers en de registers van de Burgerlijke Stand zijn voorts geraadpleegd:
Emile Brouwers, Duizend jaar Klimmen 968-1968.
Chronologische Naamlijst van gestorven Pastoors uit het voormalig land van Valkenburg, in: *Msg.* 37 (1915), blz. 26-29.
Jos Habets, *Beknopte Geschiedenis der Proostdij Meerssen*, in: *PSHAL* 1888, blz. 70-71, 95.
Jos Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond*, 1892.
Van Hommerich en F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal, 1049-1949*.
Lijst van pastoors in Limburg, in: *Msg.* 30 (1908), blz. 51.
J.A.E. Schoenmakers, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Hoofdbank Climmen*, in: *PSHAL* 42 (1906), blz. 344-386, 449-450.
G.C.U. Ubaghs, *Korte schets van het land van Valkenburg*, Leuven 1858, blz. 115-118.
2. RAL: LvO nr. 6418, *Keurkeulse Mankamer Heerlen, Gichtregisters 1644-1667*.
3. RAL: *Minuten notaris C. Swildens te Voerendaal van 1.10.1759 (zegel aan testament); van 21.1.1760 (opening van het testament)*.
4. RAL: *Minuten notaris A. Ruijters te Maastricht van 19.6.1745*.

Berichten

WERKGROEP „HET LAND VAN HERLE”

- 9- 9-1985: De heer drs. M.A. van der Wijst over „De leden van de werkgroep sinds 1945”.
De heer drs. J.T.J. Jamar over „De Thermen van Weissenburg in Beieren” (expositie).
- 14-10-1985 De heer R. Braad over „Bioscopen in Heerlen”. De heer drs. J.T.J. Jamar over „Piranesi en Rome” (expositie).
- 11-11-1985 De heer drs. J.T.J. Jamar over „Competentieschillen tussen schout en drossaard 1716”.
- 9-12-1985 De heer Dr. A.F. Gehlen over „Appél in een „criminele” zaak, anno 1716; aangetekend door de pastoor van Vijlen”.
- 13- 1-1986 De heer M. van Dijk over „Bedoeling en opzet Heerlens bronnenboek”. De heer drs. E. Ramakers over „Notities omtrent Heerlen ca. 1050-ca. 1400”.
- 17- 2-1986 De heer drs. E. Ramakers over „Notities omtrent Heerlen ca. 1050-ca. 1400” (vervolg).
- 10- 3-1986 De heer drs. L. Augustus over „200 jaar steenwegen in het Land van Rode”.
- 14- 4-1986 De heer A. Corten over „Notities omtrent adellijke huizen in en rond Voerendaal”.
- 12- 5-1986 De heer drs. J. Jamar over „De Nederlandsche Zuider Spoorwegmaatschappij 1891-1899”.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

- 25- 6-1985 De heer drs. E. Milikowski over „De Romeinse villa te Voerendaal”.
- 21- 9-1985 Excursie naar Den Bosch.
- 4-11-1985 De heer Fred van Leeuwen over „De illustere wand. Vreugde en verdriet van Limburg”.
- 9-11-1985 Bezoek aan tentoonstelling „De illustere wand” te Maastricht.
- 23-11-1985 Excursie naar Brussel (Europalia).
- 10-12-1985 De heer M. Meerman over „Watermolens en windmolens in Zuid-Limburg”.
- 21- 1-1986 De heer drs. P. Dingemans over „Het middeleeuwse strafrecht”.
- 18- 2-1986 De heer drs. H.A. van Vucht over „De geschiedenis van het postwezen in Limburg”.
- 25- 3-1986 De heer W.O. Boekwijt over „Oude culturen gezien door een bouwfysicus” (in samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburg).
- 8- 4-1986 De heer A.H. Salden over „De 18de eeuw en kastelen in Zuid-Limburg”.
- 27- 5-1986 De heer drs. J. Jamar over „De aanleg van de spoorlijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard”.

Het L.V.I.

In oktober 1985 verspreidde het Limburgs Volkskundig Instituut (L.V.I.) zijn eerste publikatie *Volkskunde in Limburg nu!* Hiermee wilden wij de geïnteresseerden op de hoogte brengen van de activiteiten die wij in de toekomst willen ontplooiën.

In deze publikatie stelden wij de samenwerking tussen verenigingen/personen die actief zijn op het vlak van de bestudering van de volkscultuur en het L.V.I. als een van de belangrijkste voorwaarden om tot een degelijk inzicht in de volkskunde van Limburg te kunnen komen. Omdat het in onze bedoeling ligt om de toestand van de verschillende aspecten van de volkscultuur *in deze tijd* te bestuderen, zijn we aangewezen op de hulp van medewerkers die bereid zijn om, in samenwerking met het L.V.I., op basis van vragenlijsten en gesprekken met personen uit hun omgeving gegevens te verzamelen betreffende de huidige volkscultuur. Deze materiaalverzamelingen met conclusies zullen worden gepubliceerd, zodat het gezamenlijke werk aan iedereen ten goede komt. Dit alles kan op termijn bijdragen tot een betere kennis van de eigen volkscultuur, waarmee men dagelijks omgaat.

Zoals U wellicht weet, is *Volksgeneeskunde in Limburg* het eerste project waarmee wij naar buiten willen treden. Met volksgeneeskunde is bedoeld: niet-officiële en niet-beroepsmatig uitgeoefende geneeswijzen, zoals die o.m. tot uiting komen in gebedsgenezing en het gebruik van (mondeling en schriftelijk overgeleverde) remedies en middelen op basis van kruiden en planten. In onze hierboven vermelde publikatie hebben we in het kort de belangrijkste redenen van onze keuze opgesomd. De actualiteit van dit onderwerp in de volkskunde in binnen- en buitenland is algemeen bekend.

Als eerste stap in dit project, hebben we een gecommentarieerd literatuuroverzicht van dit onderwerp in Limburg samengesteld. De resultaten hiervan verschijnen binnenkort. Hiermee hebben we gepoogd om na te gaan wat in het verleden in Limburg op dit vlak is gepubliceerd. Voor het heden, de situatie *nu*, zijn we aangewezen op intensieve contacten met mensen die ons over de vele praktijken en remedies kunnen inlichten.

Wij zouden het op prijs stellen indien personen die bereid zijn om hun medewerking hieraan te verlenen, ons hun naam en adres willen doen toekomen. Vanuit het Instituut zal met deze personen, die wij bij voorbaat danken, contact worden opgenomen.

Voor verdere informatie kunt u zich wenden tot het L.V.I.

Limburgs Volkskundig Instituut

T.a.v. Drs. E. Tielmans

Allée 1a

6141 AV Limbricht

Tel.: 04490-26500

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijke Zuid-Limburg

De Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij met liquidatie bedreigd, 1892

*H.L.C.H. SAROLEA,
Directeur der Spoorweg Mij.*

Op 27 september 1890 vond in het raadhuis te Maastricht een vergadering plaats, waarbij besloten werd een vennootschap op te richten met de naam „Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij”. Koninklijke goedkeuring van de statuten kreeg deze maatschappij op 13 april 1891. Volgens de statuten (art. 2) was het doel van de maatschappij de aanleg en exploitatie van spoorwegen of locaalspoorwegen van Sittard langs Heerlen naar Herzogenrath en van Sittard langs Echt en Weert naar Eindhoven¹.

De Zuider-Spoorwegmaatschappij vond de aanleg van de spoorlijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard belangrijk in verband met steenkoolexploitatie op grote schaal. Immers voor een goede bedrijfsvoering waren goede toe- en afvoerwegen nodig, zowel voor het materieel en de produkten als ook voor het personeel. Voor de exploitatie van de lijn zelf had zij niet zoveel interesse. Daartoe sloot zij een overeenkomst met de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen. Het conceptcontract over de exploitatie werd in 1891 door beide partijen goedgekeurd en per brief van 22 juni 1891 onderworpen aan de voorlopige goedkeuring van de minister.

Daarmee begonnen de problemen. De jaarverslagen zelf laten daar niet veel van merken. In het verslag over 1892 staat (blz. 8) alleen maar te lezen dat de tegenwoordige regering zich niet met het contract kan verenigen en dat zij een nieuw ontwerp-contract zal aanbieden². In het verslag 1893 (blz. 81) is sprake van een nieuwe

gewijzigde overeenkomst, waarin ook de Staat der Nederlanden als partij optreedt. Deze overeenkomst kon wel de goedkeuring van alle partijen wegdragen. Het wetsontwerp, waarin een en ander geregeld was, werd op 28 april 1893 door de Tweede Kamer aangenomen. Vervolgens had men alleen de goedkeuring van de Eerste Kamer nog nodig en daarmee was de zaak af.

Wat echter niet uit de jaarverslagen blijkt, is dat het voortbestaan van de Maatschappij aan een zijden draad gehangen heeft en dat de regering liefst aanstuurde op een totale liquidatie. Voor nadere informatie daarover is het archief van de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij zelf enorm belangrijk³.

Ir. J.L. CLUYSENAER
Directeur-Generaal der Staatsspoorwegen

Het begint met een brief van de directeur-generaal van de Staatsspoorwegen, J.L. Cluysenaer, aan Sarolea van 12 januari 1892. Cluysenaer moet tot zijn leedwezen mededelen dat de regering bezwaar maakt tegen de overeenkomst die de Zuider-Spoorwegmaatschappij met de Staatsspoorwegen wenst te sluiten. De betrokken ministers - die van Waterstaat, Handel en Nijverheid met die van Financiën - wensden de concessie voor de spoorlijn rechtstreeks aan de Staatsspoorwegen te verlenen. De gevolgen van deze wens zijn voor Sarolea en de zijnen enorm en Cluysenaer beseft dat ook heel goed. Voor alle duidelijkheid laat hij dat in die brief ook merken: „*De wensch der Regering is dus dat Uwe Maatschappij worde ontbonden*”. Cluysenaer beseft echter ook heel goed dat

de regering weliswaar kan wensden dat de Zuider-Spoorwegmaatschappij opgeheven wordt, maar dat daarmee de ontbinding nog geen realiteit is. Immers de provincie Limburg en de verschillende gemeenten (met Heerlen voorop) hadden subsidie verleend aan de maatschappij van Sarolea. Zowel provincie als gemeenten zouden bereid gevonden moeten worden dit subsidie nu toe te kennen aan de Staatsspoorwegen. Cluysenaer heeft dan ook de eer Sarolea „*uit te nodigen mij ten spoedigste te doen kennen de meening van Uwe Maatschappij, van de Provincie en van de verschillende subsidiërende gemeenten over deze aangelegenheid*”. Tevens wijst hij hem erop dat het tot stand komen van de spoorweg in gevaar wordt gebracht, wanneer niet tegemoet gekomen wordt aan de wens van de regering.

Het antwoord van de Zuider-Spoorwegmaatschappij op het verzoek is voorspelbaar: men is zeker niet bereid vrijwillig afstand te doen van de concessie. Daarnaast zit Cluysenaer met het probleem van de financiering van de aanleg. Het lukt hem nooit - zo schrijft hij de betrokken ministers op 23 januari 1892 - de subsidies van provincie en gemeenten te verkrijgen. Overigens begrijpt hij niet goed waarom de oude constructie - aanleg door de Zuider-Spoorwegmaatschappij en exploitatie door de Staatsspoorwegen - geen doorgang kon vinden. De voorwaarden, die hij bedongen had, waren immers erg voordelig voor de staat.

De Minister van Waterstaat bleef echter op zijn standpunt staan. Immers de verleende concessie was eigenlijk niets anders dan een concessie voor de aanleg en deze aanleg zou feitelijk op kosten van de Staatsspoorwegen geschieden. Tevens was bepaald dat overname binnen enige jaren door de Staatsspoorwegen mogelijk zou zijn. Waarom dan zo moeilijk doen en een aparte maatschappij oprichten, was de vraag van de minister.

De Raad van Commissarissen van de Zuider-Spoorwegmaatschappij beraadslaagt op 9 februari 1892 over de brief van Cluysenaer. Uiteindelijk besluit men accoord te gaan met het verzoek van de regering en de maatschappij te ontbinden, onder de volgende voorwaarden:

1. dat de lijn ook werkelijk gerealiseerd zal worden;
2. dat de gemeentelijke subsidies aan Staatsspoorwegen zullen worden overgedragen, maar deze maatschappij moet zelf voor de inning zorgen;
3. liquidatie moet kunnen geschieden zonder de aandeelhouders te benadelen. Staatsspoorwegen neemt alle rechten maar ook alle verplichtingen op zich.

Achter de schermen wordt druk op de regering uitgeoefend om terug te keren naar het oorspronkelijke standpunt. Maar daarvan is - begrijpelijkerwijs - niets in het archief terug te vinden. Wel is duidelijk dat de politieke vrienden ingeschakeld worden; het gaat zelfs zover dat met een interpellatie bedreigd wordt. Maar dan haalt de regering bakzeil. Men besluit de spoorlijn te laten aanleggen door de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij en alleen in de concept-voorwaarden van de exploitatie enige wijzigingen aan te brengen. De belangrijkste wijziging is boven reeds aangegeven, nl. dat ook de staat partij wordt in de overeenkomst.

In een brief van 12 april 1892 aan Sarolea zet Minister Lely uiteen, waarom hij van zijn oorspronkelijk standpunt is teruggekomen. Voor alles wenste de regering spoedige realisatie van de lijn en aan dat doel heeft zij haar bezwaren ondergeschikt gemaakt. Precies drie maanden had de hele affaire geduurd, maar daarna kon hard doorgewerkt worden, zodat op 30 april 1896 (nu negentig jaar geleden) de feestelijk versierde trein over het nieuwe traject kon rijden.

NOTEN:

1. Volgens artikel 21 van de statuten was de directeur verplicht ieder jaar een „beredeneerd verslag van den stand en de verrichtingen der Vennootschap” uit te brengen op de gewone jaarlijkse algemene vergadering. Deze jaarverslagen werden in druk uitgegeven. Met name het eerste jaarverslag geeft veel informatie over het ontstaan van de maatschappij. Statuten en concessievoorwaarden zijn als bijlage bij het verslag opgenomen.
2. In 1891 was het confessionele kabinet Mackay vervangen door het liberale kabinet Van Tienhoven-Tak van Poortvliet, waarin de bekende C. Lely Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid was.
3. Dit archief bevindt zich momenteel in de depots van het Algemeen Rijksarchief in Den Haag (ARAH). Van belang voor deze kwestie zijn de stukken onder inventarisnummer 1 opgenomen en wel de nummers 227, 245, 252, 253, 277, 279, 280, 292 en 411.

Kloosterlingen in het Middeleeuwse Heerlen?

In de Koninklijke Bibliotheek te Kopenhagen bevindt zich een oud, 81 folio's tellend manuscript, waarin op folio 1v. in authentiek 14de -15de eeuws handschrift staat geschreven: „*iste liber post meam mortem erit ad regulares in herlo*” („dit boek zal na mijn dood bij de regulieren van Heerlen zijn”). Het handschrift bestaat verder uit drie delen: excerpten uit het geschrift „Liber de conscientia”, toegeschreven aan de beroemde Bernardus van Clairveaux (1090-1153), een klein gedeelte van diens hoofdwerk „Sermones in Cantica canticorum” en een deel van het „Horologium Sapientiae” van Henricus Constantiensis; het lijkt bestemd te zijn geweest voor meditatie en koorgebed. Bij de catalogisering van het handschrift in 1926¹ werd het gedateerd als 14de eeuws en werd „Herlo” geïnterpreteerd als „Heerlen, bij Maastricht”. Tevens werd melding gemaakt van twee namen (vermoedelijk) uit de 17de -18de eeuw: „J. vanderbüch” en „Joh. Dirichson Barsker”, ongetwijfeld de namen van oud-eigenaars van het boek. De eerste en oudste eigenaam lijkt afkomstig uit het Vlaams-Nederlands taalgebied, vandaar dat de herkomst van het handschrift in de Noordelijke of Zuidelijke Nederlanden gezocht werd.

*De bovenste regel luidt: Iste liber post mortem meam erit ad regulares in Herlo (Dit boek zal na mijn dood gaan naar de Regulares te Herlo).
De regel daaronder luidt: Horologium Sapientie.*

In 1968 publiceerde de toenmalige gemeente-archivaris van Heerlen, Drs. L. van Hommerich, een artikel waarin hij de curieuze aantekening betreffende het oude Heerlen van kanttelingen voorzag². Voorzichtig trok hij de conclusie dat zich te Heerlen wel eens een klooster(dependance) zou kunnen hebben bevonden. Deze stelling en Van Hommerich's argumenten worden in het navolgende artikel aan een nader onderzoek onderworpen.

De aantekening op het handschrift werpt uiteraard de nodige

vragen op. Werd met „Herlo” werkelijk het huidige Heerlen bedoeld? Zo ja, waar waren de „regulares” dan gevestigd? Tot welke orde behoorden zij, van welk moederklooster waren zij afkomstig?

Over de eerste vraag is Van Hommerich vrij kort: het móet Heerlen zijn, aangezien uit de bronnen en de vakliteratuur voor „Herlo” in het Rijn-Maas - Scheldegebied geen alternatieven voorhanden zijn³. Deze constatering is niet correct. Dhr. A. Corten wees mij onlangs op het bestaan van het „Haus Herl” te Merheim, Kreis Mülheim. Dit goed bestond reeds in de 14de eeuw, groeide uit tot een „Rittersitz” en bestaat, voornamelijk in 18de-19de eeuwse gedaante, nog steeds. Delen van oude omwallingsmuren en grachten, thans verwerkt in het omringende park, duiden erop dat het eertijds een niet onbelangrijk kasteel moet zijn geweest⁴. Dit „Herl” (Herle) wordt ook door Gijsseling vermeld in zijn bekend Toponymisch Woordenboek, evenals een „Herle” dat vermeld wordt in het eerste kwart van de 13de eeuw en bij Eindhoven gelegen kan hebben, maar waarover verder niets bekend is⁵.

Meent men echter, zoals Van Hommerich doet, dat er geen redelijk alternatief voorhanden is, dan kan men moeilijk anders dan aannemen dat er inderdaad kloosterlingen in het Land van Herle zijn geweest. Uit de archieven is hierover echter niets bekend. Enkel enige plaatselijke benamingen hebben iets „kloosterlijks” in hun naam en kunnen een aanwijzing zijn voor de plaats waar de kloosterlingen gevestigd zijn geweest: 1. Kloosterkoolhof nabij de Schaesbergerweg. 2. De Kloesbaak bij Beersdal. 3. ’t Kloosterken in het zogenaamde Benzenraderbosje tussen Welten en Benzenrade⁶. De onder 3 vermelde benaming, aldus Van Hommerich, heeft verreweg de beste papieren. Reeds in 1651 komt het „cloosterken” voor in een Protocol van wegenvisitatie, om vervolgens nog enige malen op te duiken in Gichtregisters en leggerboeken⁷. Op deze plaats, een verhoogd bebost terrein van circa 1,5 hectare, bekend als het Benzenraderbosje, of in de directe nabijheid hiervan, moet zich dan de kloosterdependance - of wat daar van over was - bevonden hebben. Verder stelt Van Hommerich dat het hier wel eens een stichting van de Norbertijnen van Steinfeld zou kunnen betreffen, omdat eertijds Heerlen en Steinfeld (gedeeltelijk) eigengoederen waren van de graven van Are - Hochstaden⁸, er een tekst bekend is uit 1187 waarin kloosterbezittingen te „Herle” worden bevestigd⁹, en op 27 Juli 1261 aartsbisschop Koenraad van Keulen (afkomstig uit de Hochstadense tak van het gravengeslacht van Are) een oproep richt tot zijn vazallen te Heerlen om de goederen, die Steinfeld te Heerlen bezit, te beschermen, omdat deze goederen reeds sinds mensenheugenis familie-eigendom zijn geweest¹⁰. Van Hommerich beseft dat deze argumenten zeer veel ruimte openlaten voor alternatieven, omdat het hebben van bezittingen uiteraard nog niet betekent dat ook kloosterlingen uit Steinfeld te Heerlen gevestigd waren. Hij stelt dan ook: „In het geval het convent een stichting is

van tegen het einde der 12de eeuw, kan ook nog gedacht worden aan communicatie met Val-Dieu in het land van Daelhem. Hebben de graven van Hochstaden-Heerlen, die tevens heren van het land van Daelhem waren, hun ridderheilige Sint Pancratus niet te Daelhemstad als kerkpatroon ingevoerd, evenals te Heerlen? Zij hebben ook Val-Dieu gesticht(..)”¹¹.

Nu bevindt zich in het Rijksarchief Limburg te Maastricht een charter waaruit blijkt dat het klooster Val-Dieu (ook bekend onder de Nederlandse naam „Godsdael”) in de 13de-14de eeuw in ieder geval goederen heeft gehad te Heerlen. Het betreft hier een transportakte, gedateerd 1309 december 24 en bekrachtigd door de schepenen van Maastricht, waarin abt Walter van Val-Dieu een aantal renten overdraagt aan de deken en het kapittel van Sint-Servaas te Maastricht¹². In de tekst van deze reeks renten, alle berustend op huizen, bevindt zich de volgende zinsnede: „*item tredecim sol(idos) de domo de herle, ibidem (pro)pe sita (..)*” (vertaling: „Ook 13 schellingen, ten laste van het huis te Heerlen, aldaar dichtbij gelegen”). Nu is er bij de reeks huizen zonder uitzondering sprake van verpachting/verhuur aan burgerpersonen, dus is er nauwelijks reden om aan te nemen dat dit wat betreft het huis te Heerlen niet het geval zou zijn geweest. Opvallend is echter, dat waar bij de overige huizen de huidige huurder/pachter bij naam wordt genoemd, dit enkel bij het huis te Heerlen niet het geval is. Misschien omdat zich in het „huis” geen burgers, maar conversen (lekebroeders) en/of monniken bevonden, behorend bij Val-Dieu? De term „domus” kan in het middeleeuws latijn wel degelijk een religieuze bekenis hebben¹³ en dan bijvoorbeeld verwijzen naar een kleinere stichting, een buitenpost bemand door lekebroeders en/of loonarbeiders, gericht op het beheer en de bewerking van de zich aldaar bevindende kloostergoederen, voornamelijk landbouwgrond. In de middeleeuwse charters en andere archiefstukken duidt men dergelijke stichtingen aan met de latijnse term „gangria”. Ook Val-Dieu bezat in de eerste twee eeuwen van zijn bestaan een aanzienlijk aantal van deze agrarische buitenposten, zelfs tot in het Rijnland toe (wijn- en olijfgaarden). Het is niet onlogisch om te veronderstellen dat de graven van Are-Hochstaden ooit land te Heerlen aan het klooster hebben geschonken en dat dit land in die begintijd door eigen lekebroeders is bewerkt en beheerd. Het is een algemeen beeld in de geschiedenis van de Cisterciënzerkloosters, beroemd om hun ontginningpolitiek en grote kennis van de landbouw, dat in de loop van de 13de eeuw de verspreid liggende kloosterbezittingen werden verpacht en vervreemd, deels vanwege het gebrek aan lekebroeders, deels vanwege hun economische onrentabiliteit. Mocht er ooit een buitenpost in het land van Heerlen zijn geweest, dan zal ook deze na enige tijd opgeheven zijn en zullen de landerijen verkocht zijn, waarna enkel een ruïne van de eventuele gebouwen en de herinnering aan hun bestaan is gebleven. Tegen deze theorie van een eventuele, van

Val-Dieu afhankelijke kloosterbuitenpost spreekt het feit dat op de middeleeuwse bezittingslijsten van Val-Dieu, ook die uit de 13de eeuw, met geen woord gerept wordt over Heerlen¹⁴.

Niet allen Steinfeld of Val-Dieu, maar ook Kloosterrade (vanaf de 18de eeuw beter bekend onder de naam „Rolduc”) kan mogelijk gediend hebben als moederklooster van de „regulares in herlo”. Reeds de „Annales Rodenses” vermelden het bezit van land te Heerlen anno 1155¹⁵. Vermelding verdient ook een curieuze, maar onduidelijke brief van Ulric (proost van Steinfeld circa 1152-1170) aan Erpo (abt van Kloosterrade 1141-1178) uit ongeveer 1155 inzake een voortvluchtige (?) monnik: „*Broeder Ulric geeft aan de geliefde (heer) en achtenswaardige vader Erpo een bewijs van zijn oprechte genegenheid. Heer Leo, uw broer (medebroeder?), heeft ons verteld, toen hij bij ons kwam, dat die geestelijke, ten behoeve van wie wij onlangs onze brief naar Heerlen hebben gestuurd, eens aan u onderdanig is geweest en dat mijn voorganger hem, met zijn brief, naar u had teruggezonden. Mocht het zo zijn, of ook indien het niet zo is en u hem onder uw zeggingsmacht wilt hebben, sturen wij hem u in vrede. Wij wensen echter dat u dit weet, namelijk dat indien hij onlangs van het kloosterlijk leven is afgeweken, het niet aan ons maar aan u zal zijn om recht te spreken over hem als (ware het) een onderdaan van u*”¹⁶.

Waarom heeft Ulric contact opgenomen te Heerlen, en met wie? Betreft het hier misschien een monnik van een buitenpost van Kloosterrade te Heerlen? Voor Kloosterrade geldt echter hetzelfde als voor Steinfeld en Val-Dieu: archiefstukken welke het bestaan van een kloosterdependance kunnen bevestigen, ontbreken.

Zolang deze stukken ontbreken is het uiteraard niet verantwoord het bestaan van een kloosterdependance aan te nemen, de tekst op het handschrift te Kopenhagen ten spijt. Anders valt men in een valkuil die Van Hommerich mijns inziens niet geheel heeft weten te omzeilen: het gevaar namelijk dat de wens de vader van de gedachte wordt.

M. van Dijk

NOTEN:

1. E. Jörgensen, *Catalogus Cod. Lat. medii aevi Bibliothecae Regiae Hafniensis*. Kopenhagen, 1926. Blz. 159.
2. L. van Hommerich, Een monasterium te Heerlen. In: *Msg.* 87 (1968), 2-24.
3. L. van Hommerich, a.w., 5.
4. Zie P. Clemen, *Die Kunstdenkmäler des Kreises Mülheim am Rhein*. Düsseldorf 1901, blz. 101-102.
5. Gijsseling, *Toponymisch Woordenboek*. 1960. Dl. 1, blz. 481.
6. L. van Hommerich, a.w., 6.
7. L. van Hommerich, a.w., 7 en 20, noot 7 en 8. Overigens komt het „cloosterken” voor het eerst voor in het protocol van 1654 juli 2, niet in 1651 zoals Van Hommerich abusievelijk aangeeft. Ook dient men rekening te houden met het feit dat „clooster” afgeleid kan zijn van „kluister” („cluuster”), in de betekenis van slot of hangslot. Een dergelijk slot hing in vroeger eeuwen dikwijls aan slagbomen om eigenwegen af te kunnen sluiten. Veel Limburgse plaatselijke benamingen met „cloos-” of „cluis-” herinneren nog aan deze afsluitbare eigenwegen. Zie ook: Franck - Van Wijk - Van Haeringen, *Etmologisch woordenboek der Nederlandse taal*. 's-Gravenhage 1976.
8. L. van Hommerich, a.w., 10-11.
9. L. van hommerich, a.w., 9 en J. Joester, *Urkundenbuch der abtei Steinfeld*. Köln/Bonn 1976, blz. 23-24.
10. L. van Hommerich, a.w., 12 en J. Joester, a.w., 90-91.
11. L. van Hommerich, a.w., 19. De graven van Hochstaden waren overigens geen heren van het land van Daelhem, doch „slechts” van de burcht.
12. J. Ruwet, *Cartulaire de Val-Dieu*. Brussel 1955, blz. 250-252.
13. Zie o.a. A. Blaise, *Lexicon latinitatis medii aevi*. Turnhout 1975, blz. 324.
14. R.P. Vandekerckhove, *Histoire de l'abbaye de Val-Dieu*. Dison 1954, blz. 310 e.v. Overigens vertonen deze lijsten lacunes.
15. „Willelmus de wilre dedit ecclesie VII iugera apud Welltene” (Willem van Wylre schenkt het klooster 7 bunder bij Welten). P.C. Boeren en G.W.A. Panhuysen (eds.), *Annales Rodenses*. Assen 1968, fol. 22r.
16. „Erponi dilector (domino) et venerabili patri frater V. sincere dilectionis obsequium. Dominus Leo frater vester ad nos veniens retulit nobis, quod clericus ille, pro quo litteras nostras alia die Herle miseramus, vester subditus aliquando fuerit et quod antecessor meus cum litteris suis eum vobis remisit. Quod si ita est vel etiam, si ita non est et vos eum sub vestro regimine habere vultis, in pace eum vobis dimittimus. Hoc autem vos scire volumus, quod si amodo a religione exorbitaverit, non nostrum, sed vestrum erit iudicare de eo sicut de subdito vestro”. J. Joester, a.w., 617.

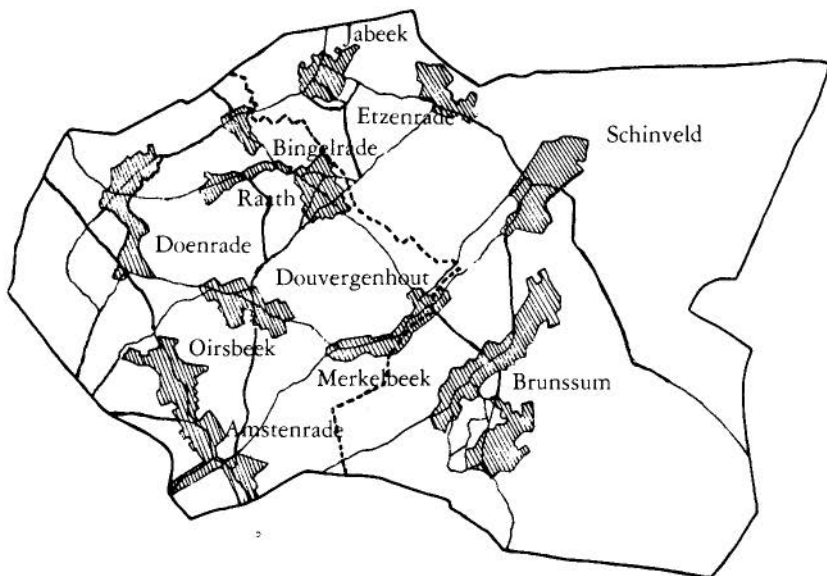
Enkele hoofdlijnen uit de geschiedenis der Onderbanken

In de 5de eeuw is in onze streken alle gezag van de Romeinse keizers geleidelijk aan vervangen door dat van de Frankische vorsten en stamhoofden. Daarbij werden meer dan eens uit naijver en onmacht bekwame en ontwikkelde inheemse bestuursfunctionarissen ter zijde geschoven. Ook eigenen zich Frankische machtigen vaak grote Romeinse landbouwdomeinen toe, welke tenslotte geleidelijk aan, door voortschrijdend verlies aan kunde bij de beheerders in verval raken.

De Frankische familie der Pippijnen - sinds 751 koning en later naar Karel de Grote familie der Karolingen genoemd - blijkt aan erfgoed uitgestrekte domeinen te bezitten in de Moezelstreek, Ardennen, Haspengouw en het huidige Zuid-Limburg met aangrenzende streken. Dit kolossale Karolingische bezit is echter in de navolgende eeuwen weer uiteengevallen.

In 827 wordt het voormalige Romeinse domein *Gangelt* vermeld als centrum van een koningsdomein, waartoe ook *Jabeek*, *Schinveld* en *Brunssum* hebben behoord. Deze drie plaatsen zijn kerkelijk nog tot 1579 met Gangelt verbonden gebleven. In dat jaar worden zij alle drie een zelfstandige parochie en hun reeds eeuwenoude kerkgebouwtjes worden dan parochiekerk. Wereldlijk blijkt Gangelt in 1120 gebied van de heren van Heinsberg te zijn. In de 12de en het begin van de 13de eeuw zijn de heren van Heinsberg en van Valkenburg nauw aan elkaar verwant en vererven hun gebieden herhaaldelijk aan elkaar. Daarom neemt men aan, dat in die tijd bij een familie-erfdeling Jabeek, Schinveld en Brunssum van Gangelt zijn afgesplitst en bij het Valkenburgse erfgoed zijn gekomen. In de 14de eeuw zijn zij binnen het land van Valkenburg onder de naam schepenbank *Brunssum* een onderbank gaan vormen van de hoofdschepenbank Heerlen.

Tot de hoofdbank Heerlen behoorde ook de onderbank *Oirsbeek*, welke de latere gemeenten *Oirsbeek*, *Amstenrade*, *Merkelbeek* en *Bingelrade* omvatte. Binnen deze schepenbank Oirsbeek lagen de drie zeer oude parochies Oirsbeek, Bingelrade en Merkelbeek. Amstenrade had omstreeks 1300 nog altijd slechts een kapel, maar moet in de 14de eeuw tot zelfstandige parochie zijn verheven, terwijl Doenrade pas in 1871 een kerkgebouw kreeg en toen meteen als zelfstandige parochie van Oirsbeek werd afgesplitst. In 1107, 1161, en 1178 wordt Oirsbeek vermeld als bezitting van de benedictijner abdij van Sint-Truiden. Welke de territoriale grenzen van de bezitting Oirsbeek waren is niet bekend. De abdij van Sint-Truiden was in die jaren afhankelijk van de kerk en de bisschop van Metz,

Gebied van de twee schepenbanken Brunssum en Oirsbeek.

maar ging in 1227 over aan de kerk en bisschop van Luik.

In 1319 blijken de goederen Oirsbeek, Amstenrade en de helft van Merkelbeek leengoed te zijn van het leenhof der kathedrale kerk van Luik, waarmee dan de heer van Valkenburg beleend wordt. Vanaf deze belening is dit gebied voorgoed bij de heren van Valkenburg gebleven. Overigens bezaten de heren van Valkenburg al eerder rechten te Oirsbeek. Het is echter niet bekend hoe zij aan deze rechten kwamen, noch hoe omvangrijk deze rechten waren. In 1273 schenkt Walram van Valkenburg aan het Norbertinessen-klooster Sint Gerlach te Houthem zijn patronaatsrechten over de kerk van Oirsbeek. Aangezien de betreffende schenkingsakte verloren is geraakt, weten we niet of bij deze gelegenheid ook de parochiële tiendrechten alsmede de omstreeks 1965 afgebroken grote hoeve „De Tiendhof” te Gracht-Oirsbeek mee geschonken zijn. Zowel de tienden van Oirsbeek als de „Tiendhof” blijken later van het klooster Sint Gerlach te zijn.

Of met de helft van Merkelbeek een deel van de rechten op dit gehele parochiegebied of juist een geografisch bepaald deel ervan bedoeld is, valt niet te zeggen en evenmin hoe het andere deel van Merkelbeek aan Valkenburg gekomen is. De geschiedenis der Onderbanken is daarvoor te weinig onderzocht. De voormalige parochiekerk in De Kling-Merkelbeek is overigens waarschijnlijk de oudste in oorsprong binnen het gebied der Onderbanken.

Hoe het gebied van *Bingelrade* aan de heren van Valkenburg is

gekomen is, eveneens door gebrek aan onderzoek, zelfs niet te vermoeden. Wel weten we dat het invloedrijke kapittel der O.L. Vrouwekerk van Aken in 1268 een belangrijk en groot landgoed „Bingelrade” kocht van de nazaten der oorspronkelijke heren van Schinnen en dat de verkopers voor dit goed leenmannen waren geweest van de heren Valkenburg. Het kapittel van Aken echter hield dit goed niet meer als leenroerig goed. Het herenhuis met boerderij van dit goed, dat ook Montfoort of Movert werd genoemd, lag vlak bij de middeleeuwse parochiekerk van Bingelrade, die omstreeks 1935 is afgebroken. Deze kerk zal waarschijnlijk vanuit het huis Movert gesticht zijn. Wie echter de overheids-rechten over het gehele parochiegebied van Bingelrade hield, weten we voorsnog pas vanaf omstreeks 1300. Dan blijkt het, evenals Merkelbeek, volledig land van Valkenburg te zijn.

Heerlen moet een Karolingisch koningsdomein zijn geweest. In de 12de en 13de eeuw werden de verschillende rechten op dit uitgestrekte gebied door erfdelingen en anderszins uiteengerukt. Door oostwaarts gerichte politiek van de hertogen van Brabant (Brussel) gelukte het langzaamaan weer alle rechten over nagenoeg het hele gebied Heerlen in hun hand te verenigen. In 1378 wist de hertog nog belangrijke rechten te kopen van de heren van Wickrade. Aangezien het land van Valkenburg reeds in 1364-'65 door de hertog van Brabant was verworven, kon vanaf 1378 Heerlen volledig in het land van Valkenburg worden geïntegreerd. Trouwens de administratie van dit land werd onder de Brabantse hertogen nieuw opgezet. Kort na 1378 (of 1365?), veronderstellen wij, zal het oosten van dit landje tot één district of hoofdschepenbank zijn samengevoegd, met Heerlen als zetel van een hoofdbank en zowel Brunssum als Oirsbeek ieder als plaats met een onderbank.

Onderbanken misten de hoge of criminele justitie; dat wil zeggen, dat die schepenbanken als rechtsprekend college geen ernstige misdrijven behandelden. De criminele justitie werd uitgeoefend door de hoofdschepenbank. Daarnaast moesten schepenen van een onderbank, in geval van twijfel hoe het recht luidde of moest worden uitgelegd, te rade gaan bij de hoofdbank en daar dan voor die keer vonnis laten wijzen. Dit heette „ten hoofde gaan”. De administratief-bestuurlijke taak van de schepencolleges der onderbanken was eveneens beperkter en in het politieke vlak gold slechts de gehele hoofdbank als eenheid. Zo werd per hoofdbank slechts een der schepenen gekozen als afgevaardigde naar de Staten van Valkenburg. In het schepencollege der hoofdbank zetelden vaak schepenen van de onderbank-colleges. De schout van Heerlen was tevens (steeds?) schout van de Onderbanken.

Deze situatie heeft geduurd totdat de centrale regering in Brussel tengevolge van geldnood in 1558-'59 de onderbanken Oirsbeek en Brunssum tot zelfstandige heerlijkheden, met ook eigen hoge justitie, verhief en verpandde aan de familie Huyn van Amsternade. In 1609 werd deze verpanding omgezet in een definitieve verkoop. Toen tengevolge van de 80-jarige oorlog de heerlijkheden Oirsbeek en Brunssum in 1661 bij de Zuidelijke Nederlanden bleven, maar Heerlen aan de Staten Generaal van de Republiek der Noordelijke Nederlanden werd toegewezen, hoefden geen bestuurlijke of justitiële banden tussen de schepencolleges van de voormalige onderbanken enerzijds en de hoofdbank anderzijds meer te worden verbroken.

Alb. Corten

Aan onze lezers:

Tot nog toe hebt U ons tijdschrift steeds op tijd ontvangen. Deze keer is er een kink in de kabel gekomen. Door verbouwingswerkzaamheden bij de drukker verschijnt het tweede nummer van 1986 later dan gedacht. Ons welgemeend excuus.

Redactie.

De Joodse begraafplaats aan de Akerstraat te Heerlen

Een goede kennis heeft mij jaren geleden eens het advies gegeven om, met vakantie of anderszins in het buitenland verblijvend, zo mogelijk in een vroeg stadium eens een bezoek te brengen aan het kerkhof van de plaats van verblijf. Dit was een goede raad en ik zal aanstonds zeggen, waarom. Dezelfde raad kan men uiteraard ook ter harte nemen bij een wat langer verblijf in een plaats in Nederland die men niet kent en zeker als men door verhuizing in een andere streek of woonplaats terecht komt. „Als je het kerkhof goed bekeken hebt, zei mijn kennis indertijd, weet je in één keer meer van de plaats dan wanneer je er een boek over leest of folders bekijkt”. Het voorgaande zal mijns inziens nog meer dan anderen de historisch geïnteresseerden aanspreken en om begrijpelijke redenen zeker de genealogen, maar ik vrees dat, door welke oorzaak dan ook, te zelden een studiebezoek aan een kerkhof wordt gebracht.

Ik werd weer eens aan het hiervoor genoemde advies herinnerd, toen ik korte tijd geleden tijdens een lezing de spreker hoorde zeggen: „en daar ligt me wat bij elkaar op dat kerkhof in Heerlen”, daarbij doelend op onder meer Savelsberg en Sarolea, waarmee dan al een hele portie geschiedenis (godsdienstig en wereldlijk) onder de aandacht is gebracht¹.

Natuurlijk is de plaatselijke geschiedenis die een begraafplaats ons

Foto: Van der Wijst, Heerlen.

Foto: Van der Wijst, Heerlen.

leert kennen, niet compleet: men zou wensen dat - precies zoals dat bij sommige straatnaambordjes het geval is - in het kort zou worden aangegeven, welke plaats de vermelde persoon in de maatschappij heeft ingenomen, maar een goed verstaander (die dus aan een half woord genoeg heeft) kan er ver mee komen, zeker in combinatie met andere hulpmiddelen, die in het gemeentelijk archief overigens voor het oprapen liggen.

Deze manier van kennis vergaren via het kerkhof brengt mij op het eigenlijke onderwerp: de Joodse begraafplaats te Heerlen, gelegen aan de Akerstraat links van de ingang aldaar achter het ter plaatse staande dienstgebouwtje.

De Joodse begraafplaats is niet groot maar gelukkig, na een periode van verwaarlozing sinds een aantal jaren, voor zover dat met eenvoudige middelen mogelijk is, weer in redelijke staat van onderhoud gebracht. Men treft er ruim 60 grafstenen aan (ik telde er om precies te zijn 63) van personen die overleden zijn in de periode 1904 tot en met 1985². De verdeling over de verschillende decennia is niet geheel aan te geven, omdat de jaartallen in een zevental gevallen niet goed of in het geheel niet (meer) te lezen zijn, maar voor zover na te gaan is deze verdeling tot 1960 gelijkmatig, overigens met een daling in de jaren twintig. De graven zijn gelegen in twee dubbele rijen met hier en daar een kleine afwijking, aan weerszijde van het pad dat in het midden van de hof ligt. Het geheel maakt een rustige indruk.

Over de geschiedenis van de Joodse begraafplaatsen in Heerlen is ook het een en ander te vertellen. Zij die verder geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van de Joodse gemeenschap in Heerlen kunnen een aantal interessante gegevens met opgave van verdere literatuur aantreffen in vroegere jaargangen van het Land van Herle en wel een algemeen artikel³, een drietal artikelen over de naamsveranderingen bij de Joden in de Franse tijd⁴ en een tweetal artikelen over de Joodse begraafplaatsen in Heerlen⁵, waar ik ook het een en ander aan ontleen.

Reeds vele jaren vóór 1761 („seedert lange jaeren” leest men⁶) bestond er in Heerlen een Joodse begraafplaats, gelegen op een gedeelte van een weiland, later koolhof achter het voormalige huis „De Kroon”, dat aan de toenmalige Dorpsstraat lag, nu Emmastraat geheten, ongeveer in de omgeving van de huidige Morenhoek. Deze begraafplaats bleef, nadat ze in 1779 enigszins vergroot was, tot 1811 in gebruik. Daarna zocht men een ander, (nog) groter terrein. Dit werd gevonden aan de toenmalige Schinkelsteeg, tegenwoordig Stationstraat geheten (de juiste plaats zal in het vervolg van dit artikel duidelijk worden aangegeven) en was 2,5 are groot. Deze begraafplaats, waar zich nog slechts een zestal grafstenen⁷ bevindt, bleef in gebruik tot 1898, in welk jaar men wederom wegens plaatsgebrek aan een andere oplossing moest gaan denken. Deze oplossing werd spoedig gevonden doordat de gemeente dat jaar een stuk grond aan de Akerstraat aankocht voor uitbreiding van de algemene begraafplaats en tevens een deel daarvan wilde bestemmen voor de aanleg van een nieuwe, de huidige, Joodse begraafplaats.

In 1936 werd, ter vervanging van een synagoge gelegen aan de toenmalige Veemarkt (thans Wilhelminaplein geheten) tegenover het huidige City-hotel, een nieuwe synagoge in gebruik genomen. Deze werd gebouwd op een betonnen plateau een paar meter hoog boven de hiervoor gemelde vanaf 1811 tot 1898 in gebruik geweest zijnde begraafplaats aan de Stationstraat. Men herkent thans nog de toegang tot deze synagoge aan een poortje met een davidster naast apotheek Ritzen aan de Stationstraat. Het gebouw zelf is overigens sedert ruim 10 jaar niet meer als synagoge in gebruik en werd onlangs verkocht. Een gedenksteen die zich daar bevond, met de tekst „Ter nagedachtenis van de ruim 100 gemeenteleden die in de jaren 1940-1945 wreed om het leven werden gebracht” treft men thans aan op de binnenzijde van de muur van de begraafplaats aan de Akerstraat.

Tenslotte wil ik nog in het kort ingaan op de namen die vermeld staan op de grafstenen op de begraafplaats aan de Akerstraat. In onderstaande lijst treft men alfabetisch de op de grafstenen vermelde familienamen aan (van zowel de overledenen als van de genoemde nabestaanden of eerder gestorven echtgenoten).

Aron	Harf	Katzenstein	Van Spier
Bier	Hanau	Keusch	Stibbe
Blaugrund	Hartog	Van der Kop	Thal
Bloemgarten	Herstein	Kosten	Troostwijk
Bock	Hertogs	Levij	Valk
Canter	Hertz	Lucas	Waterman
Cleerdin	Hertzdahl	Rensink	Wernich
Drielsma	Hirsch	Salm	Wolf
Eisemann	Hofstede	Schenk	Wolff
Fraenkel	Holin	Schrein	Zilverberg
Frenkel	Horn	Seyffers	
Godwaldt	Jacobsen	Simon	
Golstein	Joseph	Sonnenberg	

Gedenksteen Joodse Begraafplaats.

Ik meen beperkingen te mogen opleggen bij de opsomming, omdat er plannen bestaan om in Limburg een totale inventarisatie van Joodse begraafplaatsen op te zetten. Wel wil ik de geïnteresseerde lezer aanraden eens de moeite te nemen zelf een kijkje te nemen op deze historische dodenakker van Heerlen.

M.A. van der Wijst

Noten:

1. In een vroeger artikel, LvH 1977, blz. 22-26, besteedde ik aandacht aan het monument op de begraafplaats aan de Akerstraat dat opgericht is voor de Belgische vluchtelingen die in de jaren 1915-1918 in Heerlen stierven.
2. Omdat niet alles leesbaar is, neem ik de door mij waargenomen (onvolledige reeks) jaartallen (met overlijdensdatum) liever niet in de tekst maar in een voetnoot op. Het zijn de jaren 1904, 1906, 1907, 1911, 1912, 1914, 1916, 1917, 1919, 1922, 1923, 1924, 1927, 1931, 1933, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1950, 1952, 1954, 1955, 1956, 1957, 1961, 1962, 1963, 1964, 1972, 1978, 1980, 1983, 1984 en 1985. Sommige jaartallen komen meer dan eens voor.
3. N. Eussen, De Joodse gemeente en haar synagogen te Heerlen, in LvH 1968, blz. 10-15.
4. J. Horst, De Joodse gemeenschap van Heerlen in de Franse tijd, in LvH 1960 blz. 1-7, 41-45 en 65-67.
5. J. Horst, De Joodse begraafplaatsen te Heerlen, in LvH 1960 blz. 128-130 en 1963 blz. 43-47.
6. J. Horst, in voetnoot 5 aangehaald werk, blz. 129.
7. Voor zover leesbaar zijn de overlijdensjaren: 1865, 1872, 1879, 1895 en 1898 en komen de volgende namen erop voor: Benedik, Canter, Goldstein en Hertog.

Pachters en pastoors

De familie Meijers

Het is een bekend gegeven dat in de 17de en 18de eeuw nog een groot deel van de Limburgse clerus werd gerekruteerd uit boerenfamilies; zij vormden als het ware het reservoir van de plattelandsgeestelijkheid. In die tijd treffen we met name tal van pastoors aan die stamden uit een pachtersfamilie. Dikwijls volgde het ene lid van de familie het andere op, broers en neven bijvoorbeeld. Vaak werden ze benoemd als parochieherder van hun eigen geboortedorp of in een van de omliggende plaatsen. Veel families waarin geestelijken voorkwamen blijken onderling verwant.

Als sprekend voorbeeld van dit tijdsverschinsel noem ik de pachtersfamilie Meijers. Leden van deze familie komen we onder meer tegen als pastoor te Voerendaal, Klimmen, Hulsberg, Meerssen en Gronsveld, tevens als landdeken van Valkenburg en als landdeken van Maastricht.

Generaties lang woonde de familie Meijers als pachter op de hof Terveurdt, een oud riddergoed onder Voerendaal. In het laatste kwart van de 18de eeuw verwierf zij tenslotte de hof in eigendom. De oudst bekende pachter of halfwin is Joannes (Jan) Meijers. Hij was in 1619 gehuwd met Mechtildis Vijgen, dochter van Peter Vijgen der Jonghe en Sophia Roebroek uit Heerlen. Hun kleinzoon Fredericus Meijers, die in 1688 in het huwelijk trad met Anna Schillinx, is de stichter van een tak te Klimmen. Zij vestigden zich op de hof Cardenbeek onder Klimmen, die zij in pacht hadden van het klooster van Sint Gerlach te Houthem.

Toevalligerwijs droegen zij een toepasselijke familienaam. Meijers betekent namelijk „zoon van de meier”, en een meier was in de volksmond meestal een pachtboer, die soms ook als rentmeester van meerdere boerderijen optrad.

Reeds in 1553 vinden we te Voerendaal ene „*Leonard Meijers der alde, genant Bortzet*” (=Burtscheidt) vermeld, wat erop zou kunnen wijzen dat hij van oorsprong van de plaats Burtscheidt bij Aken afkomstig was. Dit waarschijnlijk ter onderscheiding van andere Meijersen, welke naam eertijds in de omgeving veelvuldig gesignaleerd werd. De voornaam Leonard is traditioneel in de familie.

Te Voerendaal zien we tussen 1678 en 1767 achtereenvolgens vier naamdragers van deze autochtone familie als pastoor optreden, terwijl het pastoraat van 1768 tot 1797 werd uitgeoefend door Michael Crous, wiens moeder weer een Meijerse was. Dat wil dus zeggen dat het godsdienstig en kerkelijk leven ter plaatse gedurende een periode van 119 jaar aan geestelijken uit één familie was toevertrouwd. Denkt u dit eens even in! Het lijkt mij om allerlei redenen geen gezonde situatie.

Hierna volgt een opstelling van geestelijken voortgekomen uit de

families Meijers te Voerendaal en Klimmen. De daarbij gevoegde schema's kunnen de lezer duidelijk maken, hoe de onderlinge betrekkingen tussen pachters en pastoors gelegen hebben¹.

(wordt vervolgd)
Jos Crott

VOERENDAAL

1. **Richardus Meijers**, gedoopt te Valkenburg 25.7.1638, zoon van Joannes, pachter van Terveurdt, en Mechtildis Vijgen. Hij was het 7de kind en werd waarschijnlijk vernoemd naar jonker Richard van Repen, de toenmalige bezitter en pachtheer van de hof Terveurdt.

Op 19.12.1655 verklaart Jan Meijers, weduwnaar van Mettel Vijgen, dat zijn zoon Richard Meijers een ruim aantal jaren gestudeerd heeft, maar nu besloten heeft de geestelijke staat te aanvaarden. Daarom schenkt Jan Meijers voorschreven aan zijn zoon Richard Meijers een jaargeld van één honderd gulden Maastrichts, zijn leven lang, maar met de restrictie, dat dit jaargeld zal vervallen zodra Richard Meijers een beneficie zal hebben. Tot onderpand van deze jaarrente stelt Jan Meijers zijn huis en hof met bijbehorende akkerlanden, graslanden enz. ressorterende onder het Keulse leen „Roobroick”, waarvan zijn zoon Leonard Meijers leendrager is².

2. **Joannes Meijers**, gedoopt Voerendaal 20.1.1655, zoon van Leonardus, pachter van Terveurdt, en Maria Corten. Pastoor van Voerendaal vanaf 1678; nog vermeld in 1687. Hij bleef vermoedelijk pastoor tot 1697.
3. **Severinus Meijers**, gedoopt Voerendaal 5.5.1656, broer van voorgaande. Religieus in de orde van de H. Augustinus. Pastoor van Voerendaal vanaf 1697; nog vermeld in 1705. Hij bleef vermoedelijk pastoor tot 1714 en werd genoemd „bonus” (de goede).
4. **Martinus Meijers**, gedoopt Voerendaal 22.1.1690, zoon van Petrus, pachter van Terveurdt, en Maria Francisca à Campo. Pastoor van Voerendaal 1714-1759; deken van het landdekenaat Valkenburg en officiaal van het bisdom Roermond, 1736-1760. Op 1 oktober 1759 maakt hij te Voerendaal zijn testament. Overleden Voerendaal 14.1.1760³.
5. **Lambertus Meijers**, gedoopt Voerendaal 13.4.1702, zoon van

*Liber Baptizatorum
Parochiales
Ecclesie
de Voerendaal
per Severinum
Meijers pro
tempore pastoris
in Voerendaal.
Ab Anno 1697.*

*Itemqz liber eorum
qui matrimonio
iuncti sunt à p[re]s[ente]
fate Anno*

*Titel doopboek parochie
Voerendaal 1697.*

- Meijers, gedoopt te Mechelen 15.2.1717, zoon van Leonardus, pachter van de hof Ten Hove te Voerendaal, en Anna Dortu. Hij werd als pastoor van Voerendaal opgevolgd door Michael Crous, zoon van Theodorus Crous en Joanna Meijers (Klimmen).
8. **Joannes Meijers**, gedoopt te Voerendaal 23.9.1743, zoon van Petrus, pachter van Terveurdt, en Odilia Dautzenberg. Kanunnik en pastoor te Keulen. Overleden te Voerendaal (bij tijdelijk verblijf) 20.9.1822 (79 jr.).
  9. **Joannes Wilhelmus Meijers**, gedoopt te Voerendaal 19.6.1773, zoon van Joannes Wilhelmus, pachter, en Anna Catharina Somija. In 1806 kapelaan en wonende te Voerendaal; pastoor in Hulsberg 1816, 1821. Overleden te Voerendaal 29.12.1840 (emeritus). Joannes Meijers was via zijn moeder verwant met ene Nicolaas Somija, pastoor in Schinnen en diens broer Arnold Somija was pastoor in Meerssen, de laatste als opvolger van Michael Meijers uit Klimmen.

Petrus, pachter van Terveurdt, en Maria Heusschen (2de huwelijk), halfbroer van voorgaande. Ontving op 26 september 1722 de tonsuur door bisschop Sanguesa van Roermond in de kerk van Schinnen. Waar hij later terecht is gekomen, is mij niet bekend.

6. **Joannes Meijers**, gedoopt Voerendaal 30.8.1709, broer van voorgaande. Kapelaan van de St. Martinus te Wyck-Maastricht 1745.

Op 19.6.1745 koopt Peter Meijers, gehuwd met Odilia Dautzenberg, het erfdeel van zijn broer Joannes Meijers, priester en kapelaan der parochiekerk van St. Martinus te Wyck-Maastricht⁴.

7. **Petrus Meijers**, pastoor van Voerendaal 1759-1767, overleden te Voerendaal 18.9.1767. Vermoedelijk dezelfde als Petrus

PACHTERSFAMILIE MEIJERS TE VOERENDAAL.

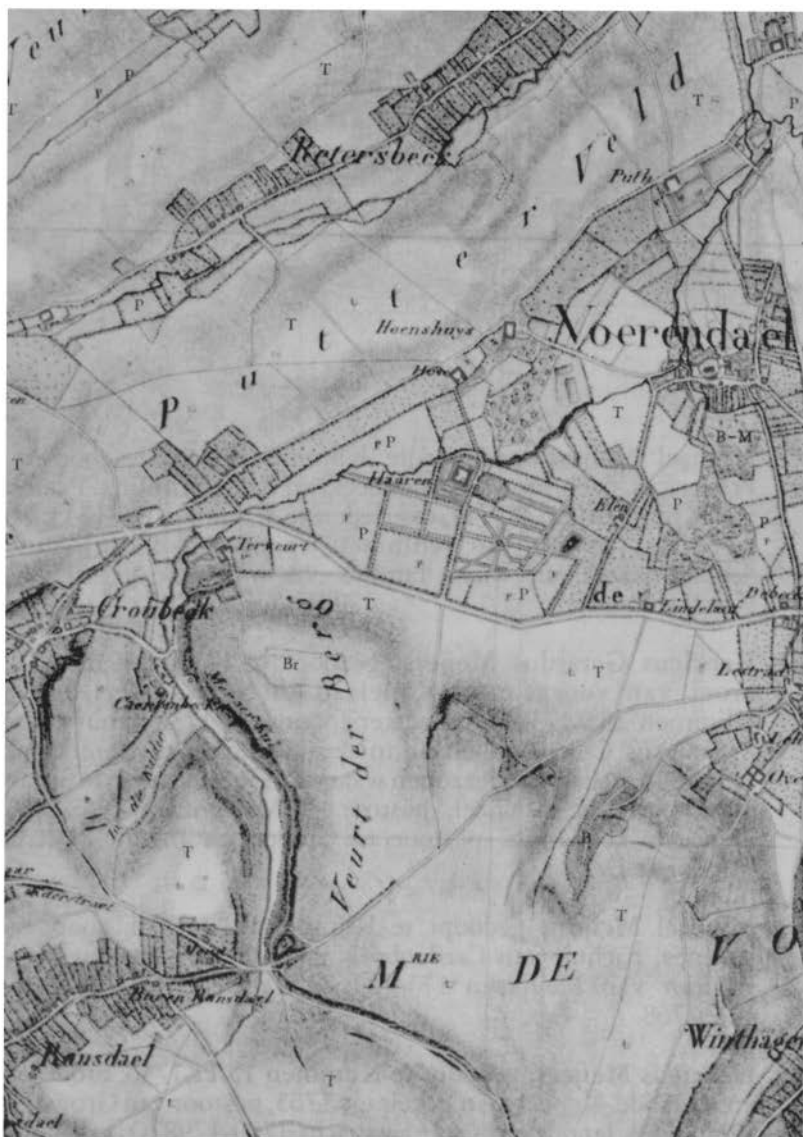
			JOANNES pachter Terveurdt ∞ 1619 Vijgen	
			LEONARDUS pachter Terveurdt ∞ 1653 Corten	(1) RICHARDUS geestelijke
(2) JOANNES pastoor Voerendaal	(3) SEVERINUS pastoor Voerendaal		PETRUS pachter Terveurdt ∞ 1681 à Campo ∞ (2) 1697 Heusschen	FREDERICUS Tak Klimmen (volgt)
ex. 1		ex. 2		
(4) MARTINUS pastoor Voerendaal landdeken Valkenburg	LEONARDUS pachter Ten Hove ∞ 1716 Dortu ? (7) PETRUS pastoor Voerendaal	PETRUS pachter Terveurdt ∞ 1723 Dautzenberg JOANNES WILHELMUS pachter Cortenbach ∞ 1761 Somija (9) JOANNES WILHELMUS pastoor Hulsberg	(5) LAMBERTUS geestelijke	(6) JOANNES kapelaan Maastricht
			LEONARDUS eigenaar Terveurdt ∞ 1768 Jongen	(8) JOANNES kanunnik en pastoor Keulen

KLIMMEN

1. **Michael Meijers**, gedoopt te Klimmen 7.4.1691, zoon van Fredericus, pachter van Cardenbeek, en Anna Schillinx. Pastoor van Klimmen 1714-1743, overleden te Klimmen 8.3.1743. Hij werd als pastoor van Klimmen opgevolgd door Joannes Schoenmakers, uit wiens familie ook meerdere geestelijken voortkwamen.
2. **Henricus Gerardus Meijers**, gedoopt te Klimmen 9.2.1712, broer van voorgaande. Kapelaan in Nuth. Overleden te Klimmen 26.9.1738. Hun zuster Joanna, in 1732 gehuwd met Theodurus Crous, molenaar in de Oliemolen te Retersbeek-Klimmen, had 6 priesterzonen waarvan 3 Predikheren te Sittard en 3 pastoors: Michael, pastoor te Voerendaal 1768-1797, Henricus Leonardus, pastoor te Gulpen en Joannes Petrus, pastoor te Eys.
3. **Michael Meijers**, gedoopt te Klimmen 17.5.1726, zoon van Joannes, pachter van Cardenbeek, en Catharina Dautzenberg. Pastoor van Meerssen 1754-1768. Overleden te Meerssen 12.2.1768.
4. **Henricus Meijers**, gedoopt te Klimmen 15.11.1736, broer van voorgaande. Kapelaan in Eckelrade 1765, pastoor van Gronsveld 1767-1798, landdeken van Maastricht 1789-1798. Overleden te Gronsveld 30.6.1798.

5. **Joannes Fredericus Meijers**, gedoopt te Klimmen 19.1.1739, broer van voorgaande. Kapelaan in Klimmen 1767, 1777; pastoor te Hulsberg vanaf 1778. Overleden te Wijnandsrade (hof Velde) 15.11.1825 (86 jr.), emeritus, begraven te Hulsberg. Hun zuster Anna Elisabeth was religieuze. Zij werd gedoopt te Klimmen op 12.3.1739 en overleed te Wijnandsrade 11.11.1801.

Gedeelte uit de Tranchot-kaart 74 (1803-1813).

PACHTERSFAMILIE MEIJERS TAK KLIMMEN

	FREDERICUS pachter Cardenbeek ∞ 1688 Schillinx		
(1) MICHAEL pastoor Klimmen	JOANNES pachter Cardenbeek schatheffer Klimmen ∞ 1725 Dautzenberg	JOANNA ∞ 1732 Crous x)	(2) HENRICUS GERARDUS kapelaan Nuth
(3) MICHAEL pastoor Meerssen	ANNA ELISABETH religieuze	(4) HENRICUS pastoor Gronsveld landdeken Maastricht	(5) JOANNES FREDERICUS pastoor Hulsberg

x) Hieruit o.a.:

MICHAEL pastoor Voerendaal	HENRICUS LEONARDUS pastoor Gulpen	JOANNES PETRUS pastoor Eys

NOTEN:

1. Naast de kerkelijke registers en de registers van de Burgerlijke Stand zijn voorts geraadpleegd:
Emile Brouwers, Duizend jaar Klimmen 968-1968.
Chronologische Naamlijst van gestorven Pastoors uit het voormalig land van Valkenburg, in: *Msg.* 37 (1915), blz. 26-29.
Jos Habets, *Beknopte Geschiedenis der Proostdij Meerssen*, in: *PSHAL* 1888, blz. 70-71, 95.
Jos Habets, *Geschiedenis van het tegenwoordige Bisdom Roermond*, 1892.
Van Hommerich en F. Welters, *Gedenkboek Voerendaal, 1049-1949*.
Lijst van pastoors in Limburg, in: *Msg.* 30 (1908), blz. 51.
J.A.E. Schoenmakers, *Bijdragen tot de Geschiedenis der Hoofdbank Climmen*, in: *PSHAL* 42 (1906), blz. 344-386, 449-450.
G.C.U. Ubaghs, *Korte schets van het land van Valkenburg*, Leuven 1858, blz. 115-118.
2. RAL: LvO nr. 6418, *Keurkeulse Mankamer Heerlen, Gichtregisters 1644-1667*.
3. RAL: *Minuten notaris C. Swildens te Voerendaal van 1.10.1759 (zegel aan testament); van 21.1.1760 (opening van het testament)*.
4. RAL: *Minuten notaris A. Ruijters te Maastricht van 19.6.1745*.

Berichten

WERKGROEP „HET LAND VAN HERLE”

- 9- 9-1985: De heer drs. M.A. van der Wijst over „De leden van de werkgroep sinds 1945”.
De heer drs. J.T.J. Jamar over „De Thermen van Weissenburg in Beieren” (expositie).
- 14-10-1985 De heer R. Braad over „Bioscopen in Heerlen”. De heer drs. J.T.J. Jamar over „Piranesi en Rome” (expositie).
- 11-11-1985 De heer drs. J.T.J. Jamar over „Competentieschillen tussen schout en drossaard 1716”.
- 9-12-1985 De heer Dr. A.F. Gehlen over „Appél in een „criminele” zaak, anno 1716; aangetekend door de pastoor van Vijlen”.
- 13- 1-1986 De heer M. van Dijk over „Bedoeling en opzet Heerlens bronnenboek”. De heer drs. E. Ramakers over „Notities omtrent Heerlen ca. 1050-ca. 1400”.
- 17- 2-1986 De heer drs. E. Ramakers over „Notities omtrent Heerlen ca. 1050-ca. 1400” (vervolg).
- 10- 3-1986 De heer drs. L. Augustus over „200 jaar steenwegen in het Land van Rode”.
- 14- 4-1986 De heer A. Corten over „Notities omtrent adellijke huizen in en rond Voerendaal”.
- 12- 5-1986 De heer drs. J. Jamar over „De Nederlandsche Zuider Spoorwegmaatschappij 1891-1899”.

L.G.O.G. KRING HEERLEN

- 25- 6-1985 De heer drs. E. Milikowski over „De Romeinse villa te Voerendaal”.
- 21- 9-1985 Excursie naar Den Bosch.
- 4-11-1985 De heer Fred van Leeuwen over „De illustere wand. Vreugde en verdriet van Limburg”.
- 9-11-1985 Bezoek aan tentoonstelling „De illustere wand” te Maastricht.
- 23-11-1985 Excursie naar Brussel (Europalia).
- 10-12-1985 De heer M. Meerman over „Watermolens en windmolens in Zuid-Limburg”.
- 21- 1-1986 De heer drs. P. Dingemans over „Het middeleeuwse strafrecht”.
- 18- 2-1986 De heer drs. H.A. van Vucht over „De geschiedenis van het postwezen in Limburg”.
- 25- 3-1986 De heer W.O. Boekwijt over „Oude culturen gezien door een bouwfysicus” (in samenwerking met de Archeologische Vereniging Limburg).
- 8- 4-1986 De heer A.H. Salden over „De 18de eeuw en kastelen in Zuid-Limburg”.
- 27- 5-1986 De heer drs. J. Jamar over „De aanleg van de spoorlijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard”.

Het L.V.I.

In oktober 1985 verspreidde het Limburgs Volkskundig Instituut (L.V.I.) zijn eerste publikatie *Volkskunde in Limburg nu!* Hiermee wilden wij de geïnteresseerden op de hoogte brengen van de activiteiten die wij in de toekomst willen ontplooiën.

In deze publikatie stelden wij de samenwerking tussen verenigingen/personen die actief zijn op het vlak van de bestudering van de volkscultuur en het L.V.I. als een van de belangrijkste voorwaarden om tot een degelijk inzicht in de volkskunde van Limburg te kunnen komen. Omdat het in onze bedoeling ligt om de toestand van de verschillende aspecten van de volkscultuur *in deze tijd* te bestuderen, zijn we aangewezen op de hulp van medewerkers die bereid zijn om, in samenwerking met het L.V.I., op basis van vragenlijsten en gesprekken met personen uit hun omgeving gegevens te verzamelen betreffende de huidige volkscultuur. Deze materiaalverzamelingen met conclusies zullen worden gepubliceerd, zodat het gezamenlijke werk aan iedereen ten goede komt. Dit alles kan op termijn bijdragen tot een betere kennis van de eigen volkscultuur, waarmee men dagelijks omgaat.

Zoals U wellicht weet, is *Volksgeneeskunde in Limburg* het eerste project waarmee wij naar buiten willen treden. Met volksgeneeskunde is bedoeld: niet-officiële en niet-beroepsmatig uitgeoefende geneeswijzen, zoals die o.m. tot uiting komen in gebedsgenezing en het gebruik van (mondeling en schriftelijk overgeleverde) remedies en middelen op basis van kruiden en planten. In onze hierboven vermelde publikatie hebben we in het kort de belangrijkste redenen van onze keuze opgesomd. De actualiteit van dit onderwerp in de volkskunde in binnen- en buitenland is algemeen bekend.

Als eerste stap in dit project, hebben we een gecommentarieerd literatuuroverzicht van dit onderwerp in Limburg samengesteld. De resultaten hiervan verschijnen binnenkort. Hiermee hebben we gepoogd om na te gaan wat in het verleden in Limburg op dit vlak is gepubliceerd. Voor het heden, de situatie *nu*, zijn we aangewezen op intensieve contacten met mensen die ons over de vele praktijken en remedies kunnen inlichten.

Wij zouden het op prijs stellen indien personen die bereid zijn om hun medewerking hieraan te verlenen, ons hun naam en adres willen doen toekomen. Vanuit het Instituut zal met deze personen, die wij bij voorbaat danken, contact worden opgenomen.

Voor verdere informatie kunt u zich wenden tot het L.V.I.

Limburgs Volkskundig Instituut

T.a.v. Drs. E. Tielmans

Allée 1a

6141 AV Limbricht

Tel.: 04490-26500